

**YULDOSHEV T.A.
SHOMUROTOV U.M.**

**IMKONIYATI CHEKLANGAN TALABALARNI
O'QITISH UCHUN O'QUV-USLUBIY TA'MINOT
USLUBIY QO'LLANMA**

Kitob quyidagi ko'rsatilgan muddatda topshirilishi shart

Oldingi foydalanishlar miqdori

cs Review

2 e,

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR TA'LIM
VAZIRLIGI

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

YULDOSHEV TOJIDDIN ABDUKARIMOVICH
SHOMUROTOV ULUGBEK MELIKBOBOYEVICH

IMKONIYATI CHEKLANGAN
TALABALARNI O'QITISH UCHUN
O'QUV-USLUBIY TA'MINOT
USLUBIY QO'LLANMA

**Kitob quyidagi ko'rsatilgan
muddatda topshirilishi shart**

**Oldingi foydalanishlar
miqdori**

cs Review

3 e,

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR TA'LIM
VAZIRLIGI

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

YULDOSHEV TOJIDDIN ABDUKARIMOVICH

SHOMUROTOV ULUGBEK MELIKBOBOYEVICH

**IMKONIYATI CHEKLANGAN
TALABALARNI O'QITISH UCHUN
O'QUV-USLUBIY TA'MINOT
USLUBIY QO'LLANMA**

DENOV-2026

Kitob quyidagi ko'rsatilgan
muddatda topshirilishi shart

Oldingi foydalanishlar
miqdori

X.G.Sharafutdinova

Sb.K.Maxmudov

Termiz davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasida

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR TA'LIM
VAZIRLIGI

DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

YUQORI

...yashashga yo'natilmoqda. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida belgib qo'yilgan ijtimoiy tenglik qoidalarini amalga oshirishda ta'limning hamma uchun ochiqligini, gender jihatdan tenglikka xoshligini ta'minlovchi mexanizmlarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy - me'yoriy ishlab chiqilgan bo'lib, "Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish maqsadida ta'lim oliy ta'lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o'quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog'lomlashtiruvchi sifati ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash" kabi muhim vazifalar belgilandi. Oliy ta'limda o'qitish sifatini yaxshilash, talabalarining imkoniyatlariga mos, davlat ta'lim standartlari me'yoriy inobatga olingan yangi o'quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Mazkur ijtimoiy pedagogik masalalarni hal etishda ta'lim, s...qlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli

Ushbu uslubiy qo'llanmada imkoniyati cheklangan talabalarni inklyuziv ta'lim sharoitida o'qitishning mohiyati, inklyuziv ta'limni tashkil etishning huquqiy-me'yoriy asoslari hamda pedagogik-psixologik aspektlari yoritib berilgan.

Shuningdek, inklyuziv ta'lim sharoitida eshitishida, ko'rishida, aqliy va psixik rivojlanishida, nutqida, tayanch-harakat a'zolarida, autistik sohasida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida inklyuziv ta'lim va o'quv-uslubiy ta'minotning nazariy asoslari, nogironligi bor talabalar uchun o'quv-uslubiy ta'minotning normativ-huquqiy asoslari, nogironligi bor talabalar uchun o'quv-uslubiy ta'minot mazmuni, nogironligi bor talabalar ta'limida pedagogik texnologiyalar, baholash, monitoring va qo'llab-quvvatlash tizimi, amaliy tajribalar va tavsiyalar keltirilgan.

Uslubiy qo'llanmadan talabalar, o'qituvchilar, maxsus pedagog-tyutorlar, tarbiyachilar, alohida ehtiyojga ega bo'lgan talabalarning ota-onalari korreksion va rivojlantirish ishlarida foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar:

X.G.Sharafutdinova

**Termiz davlat universiteti "Psixologiya"
kafedrası mudiri DsC.**

Sh.K.Maxmudov

**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
"Pedagogika va psixologiya"
kafedrası dotsenti**

KIRISH

Jahon ta'limi amaliyotida ta'lim oluvchilar ehtiyojlariga moslashuvchan o'quv muhitini yaratish, variativ o'quv dasturlaridan foydalanishga bo'lgan ehtiyoj kun sayin ortmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'lim sohasidagi siyosati yo'nalishlaridan biri, bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlari xilma-xilligini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya berishni nazarda tutadigan inklyuziv ta'lim g'oyalarini ishtirokchi davlatlar tomonidan keng amalga oshirilishini ta'minlashdan iboratdir. YUNESKOning inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan dasturlari alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar va kattalar uchun xavfsiz va qulay ta'limni ta'minlashga qaratilgan standartlar, me'yorlar hamda intellektual hamkorlikni modernizatsiyalashga yo'naltirilmogda. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida belgib qo'yilgan ijtimoiy tenglik qoidalarini amalga oshirishda ta'limning hamma uchun ochiqqligini, gender jihatdan tenglikka xosligini ta'minlovchi mexanizmlarini amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'lim oluvchilarning ijtimoiy ehtiyojlari va shaxsiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda fan, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida tashkil etishning huquqiy – me'yorlari ishlab chiqilgan bo'lib, "Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish maqsadida ta'lim oliy ta'lim muassasalari moddiy texnika bazasini mustahkamlash, o'quv dasturlarini adaptivlashtirish, sog'lomlashtiruvchi sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash" kabi muhim vazifalar belgilandi. Oliy ta'limda o'qitish sifatini yaxshilash, talabalarning imkoniyatlariga mos, davlat ta'lim standartlari me'yorlari inobatga olingan yangi o'quv muhitini samarali tashkil etish, bu jarayonda tashkilotlar va jamoat institutlari hamkorligini kuchaytirish yanada muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarni hal etishda ta'lim, sog'liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli ta'lim xizmatlari bilan ta'minlash borasidagi o'zaro manfaatli hamkorligi joriy etilganli talab etiladi. Maxsus psixologiya va pedagogika o'qituvchilarida metodik

mahorat, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy tashqi va ichki omillari, pedagogik-psixologik imkoniyatlari, inklyuziv guruhlarda darslarni tashkil etishga qo'yiladigan asosiy didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2019-yil 29-aprelda PF 5712-son "Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida", 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi, 2022-yil 28-yanvarda PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", farmonlari, 2020-yil 13-oktyabrda PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrda 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori va boshqa xujjatlarda kadrlar masalasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta'minlash vazifalari belgilab berilgan.

Barcha sarab o'tilgan vazifalarni bajarishda ushbu uslubiy qo'llanma tayanch manbaa sifatida xizmat qiladi.

I BOB. INKLYUZIV TA'LIM VA O'QUV-USLUBIY TA'MINOTNING NAZARIY ASOSLARI

1.1 Inklyuziv ta'lim tamoyillari va tushunchasi

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalo, kelajak avlodning barkamol bo'lib ulg'ayishi va hech kimdan kam bo'lmay dunyo arenalarini zabt etishga qodir farzandlar bo'lib yetishishi kabi juda dolzarb masalalarni hal etish turadi. Ayniqsa, nogiron, rivojlanishida nuqsoni bor, yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarning ijtimoiy himoyasi hamisha davlat va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida O'zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan (nogiron) kishilarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta'minlash, turmush faoliyatidagi cheklanish, chegaralarni bartaraf etish, ta'limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta'limning uzviylik va uzluksizligini ta'minlash borasida talaygina ishlar amalga oshirib borilmoqda.

Inklyuziv ta'lim — bu ta'lim tizimida barcha o'quvchilar va talabalar, jumladan imkoniyati cheklangan nogironligi bor (ko'rish, eshitish, nutqida, aqliy va tayanch harakatida nuqsoni bo'lgan), maxsus ehtiyojli, ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarning teng huquqli, ularni kamsitilmasdan va ta'lim tizimida moslashtirilgan sharoitlarda ta'lim olishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik konsepsiyadir. Inklyuziv ta'lim segregatsiya va integratsiya yondashuvlaridan farqli ravishda, ta'lim muhitini shaxsga moslashtirishni asosiy tamoyil sifatida belgilaydi va olib boradi.

Inklyuziv ta'limning nazariy asoslari insonparvarlik pedagogikasi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim va ijtimoiy adolat g'oyalari tayangan holda shakllangan. Ushbu yondashuv har bir shaxsning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini tan olishga asoslanadi.

Shuningdek, inkluziv ta'lim (nogironligi bo'lgan talabalarni o'qitish) davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, inkluziv ta'limga (nogironligi bo'lgan talabalarni o'qitish) muhtoj bolalarni rivojlanishidagi nuqsonlari yoki iqtisodiy qiyinchiliklaridan qat'i nazar, ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuzivlik bu-- inglizcha so'z bo'lib, **inclusif**- qo'shish, birlashtirish ma'nolarini anglatib, mazkur atama alohida ehtiyojga (nogironligi bo'lgan talabalar) ega bo'lgan talabalarni OTM da sog'lom bolalar bilan qo'shib bigalikda o'qitish jarayonini bildiradi.

Inklyuziv ta'lim jismoniy va psixik imkoniyatlari cheklangan talabalarni sog'lom talabalar bilan birgalikda o'qitishni anglatadi. Inklyuziv ta'lim bir qator muhim tamoyillarga tayangan holda amalga oshirilib kelinadi. Jumladan,

- inson qadri va uning layoqatlari, yutuqlariga bog'liq emaslik prinsiplari;
- har bir shaxsning tinglash va muloqot qilish huquqiga egalik prinsiplari;
- har bir shaxsning o'ylash va his qilish layoqatiga egalik prinsiplari;
- har bir shaxsning bir-biriga keraklilik prinsiplari;
- har bir talaba o'z tengdoshlarining qo'llab-quvvatlovi va do'stona munosabatlariga ehtiyojmandligi prinsiplari;
- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining aniq hamkorlik asosida amalga oshirilishi prinsiplari;
- turli-tumanlik talaba hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishni ta'minlashi zarurligi prinsiplari kabilar.

Inklyuziv ta'limning maqsadi - alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalar uchun oliy ta'limda maxsus vosita va metodlarni qo'llash orqali maxsus psixolog va pedagoglarni jalb etgan holda to'siqsiz moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ularning jamiyatga samarali moslashuvi hamda to'laqonli uyg'unlashuviga xizmat qiladigan sifatli ta'lim berishni ta'minlashdan iboratdir.

➤ jamoatchilik hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalar muammolariga nisbatan bag'rikenglik munosabatini shakllantirish;

➤ rivojlanishning turli imkoniyatlariga ega bo'lgan talabalar uchun har qanday kamsitilishni istisno qiladigan, barcha talabalarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan yagona moslashtirilgan ijtimoiy muhitni yaratish;

➤ ta'lim jarayonida sog'lom talabalar bilan bir qatorda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalarning aqliy va ijtimoiy salohiyatlarini rivojlantirish;

➤ barcha talabalar uchun davlat ta'lim standartlariga muvofiq oliy ta'lim dasturlarini o'zlashtirish uchun imkoniyat yaratish;

➤ talabalarning har tomonlama rivojlanishi, emotsional-irodaviy-sohasi, bilish faoliyatini faollashtirish, ijtimoiy ko'nikma va salohiyatini shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

➤ alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan talabalarni tarbiyalayotgan oilalarga maslahat yordami berish hamda ota-onalarni farzandlariga ta'lim-tarbiya berish, pedagogik texnologiyalar, ta'lim-tarbiya metod va vositalarini qo'llash sohasida xabardorlik darajasini oshirish, ularni psixologik-pedagogik jihatdan qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

Inklyuziv ta'limning asosiy nazariy tamoyillari

Inklyuziv ta'lim quyidagi nazariy tamoyillarga tayanadi:

1. Tenglik va adolat tamoyili inklyuziv ta'limning asosiy g'oyaviy poydevori bo'lib, ta'lim tizimida har bir shaxsning insoniy qadr-qimmatini, huquqlari va imkoniyatlarini tan olishga asoslanadi. Ushbu tamoyilga ko'ra, barcha talabalar sog'lig'i, ruhiy yoki jismoniy holati, ijtimoiy kelib chiqishi, jinsi, tili, millati va boshqa individual xususiyatlaridan qat'i nazar, ta'lim olishda teng huquqlarga ega bo'lishi lozim.

Tenglik tushunchasi: Inklyuziv ta'limda tenglik — barcha o'quvchilarga bir xil sharoit yaratish emas, balki ularning ehtiyojlariga mos ravishda zarur imkoniyatlarni taqdim etishni anglatadi. Ya'ni, imkoniyati cheklangan talabalar

uchun qo'shimcha pedagogik, texnik va ijtimoiy yordam ko'rsatish tenglikni buzish emas, balki uni ta'minlash vositasidir.

Adolat tushunchasi: Adolat esa ta'lim resurslarini, metodlarini va baholash mezonlarini talabalarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda taqsimlashni nazarda tutadi. Adolat tamoyili asosida har bir o'quvchiga o'z salohiyatini to'liq namoyon etish imkonini beruvchi sharoit yaratiladi.

Tenglik va adolat tamoyilining ilmiy-nazariy asoslari

Mazkur tamoyil quyidagi xalqaro hujjatlar va nazariy yondashuvlar bilan asoslanadi:

- Nogironligi bor shaxslarning teng va adolati ta'lim olish huquqini kafolatlaydi;

- Inson huquqlariga asoslangan yondashuv;
- Ijtimoiy adolat va inklyuziya nazariyalari.

Inklyuziv ta'limda tenglik va adolat tamoyilining amalga oshirilishi

Amaliy jihatdan mazkur tamoyil quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- ta'lim muassasalarida jismoniy va axborotiy muhitning hammabopligi;
- moslashtirilgan o'quv dasturlari va darsliklardan foydalanish;
- individual ta'lim rejalari (ITR)ni ishlab chiqish;
- baholash tizimining moslashuvchanligi;
- maxsus pedagogik va psixologik xizmatlar ko'rsatish.

Tenglik va adolat tamoyilining pedagogik ahamiyati

Ushbu tamoyil:

- ta'limda kamsitishning oldini oladi;
- barcha o'quvchilarning akademik va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi;

- ijtimoiy integratsiya va bag'rikenglikni kuchaytiradi;
- inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi.

2. Individuallashtirish — bu inklyuziv ta'lim jarayonida har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari, rivojlanish sur'ati, psixofiziologik xususiyatlari

va ta'limiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish mazmuni, metodlari va baholash tizimini moslashtirish tamoyilidir. Ushbu yondashuvda "hamma uchun bir xil ta'lim" emas, balki "har bir shaxs uchun mos ta'lim" asosiy mezon hisoblanadi.

Individuallashtirish inklyuziv muhitda o'quvchining ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlash, uning mustaqilligini rivojlantirish va shaxsiy salohiyatini to'liq namoyon etishga xizmat qiladi.

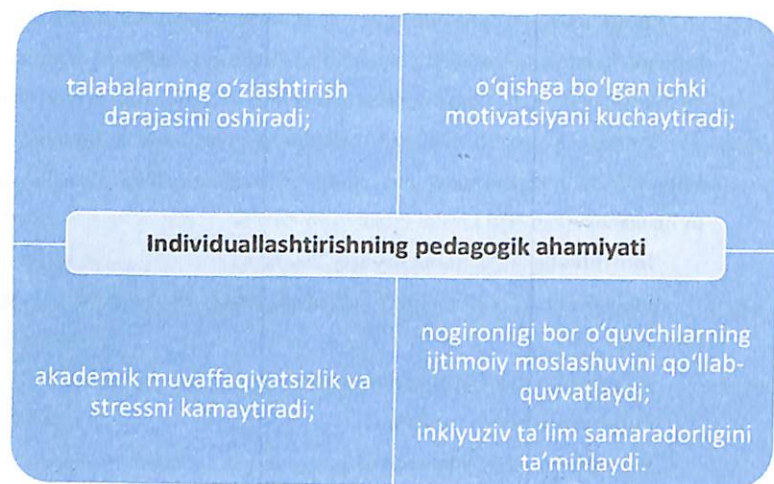
Individuallashtirishning nazariy asoslari

Individuallashtirish tamoyili quyidagi ilmiy va huquqiy yondashuvlarga tayanadi:

- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi;
- differensial ta'lim yondashuvi;
- kompetensiyaviy yondashuv;
- nogironlikning ijtimoiy modeli (ta'limdagi to'siqlarni kamaytirish g'oyasi).

Inklyuziv ta'limda individuallashtirishning asosiy yo'nalishlari

- "Individual ta'lim rejalari (ITR)"ni ishlab chiqish;
- o'quv materiallarini soddalashtirish yoki murakkablashtirish;
- o'qitish metodlarini moslashtirish (vizual, audio, amaliy yondashuvlar);
- o'quv topshiriqlarining hajmi va murakkabligini individual belgilash;
- moslashuvchan baholash usullaridan foydalanish.

3. Moslashuvchanlik — bu inklyuziv ta'lim jarayonida o'quv dasturlari, ta'lim mazmuni, o'qitish metodlari, didaktik vositalar hamda baholash tizimini o'quvchilarning individual ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish xususiyatlariga mos holda o'zgartirish va qayta tashkil etish tamoyilidir. Ushbu tamoyil inklyuziv muhitda har bir o'quvchining ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Moslashuvchanlik ta'lim tizimining qat'iy va o'zgarmas bo'lishini emas, balki o'quvchi ehtiyojlariga javob bera oladigan, dinamik va ochiq tizim sifatida faoliyat yuritishini nazarda tutadi.

Moslashuvchanlik tamoyilining nazariy asoslari

- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi;
- differensial va individuallashtirilgan o'qitish yondashuvlari;
- Universal dizayn (Universal Design for Learning – UDL);
- nogironlikning ijtimoiy modeli.

Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlikning amalga oshirilishi

Moslashuvchanlik tamoyili quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- o'quv dasturlarini moslashtirish (mazmun hajmi va murakkabligini o'zgartirish);

- o'qitish metodlarini moslashtirish (vizual, audio, kinestetik yondashuvlar);
- o'quv materiallarini turli formatlarda taqdim etish;
- ta'lim texnologiyalaridan va assistiv vositalardan foydalanish;
- baholash jarayonida moslashuvchan mezonlar va alternativ usullarni qo'llash.

Moslashuvchanlikning pedagogik ahamiyati

- o'quvchilarning ta'limdagi faolligini oshiradi;
- o'quv materiallarini samarali o'zlashtirishga yordam beradi;
- stress va akademik qiyinchiliklarni kamaytiradi;
- nogironligi bor o'quvchilarning mustaqilligi va o'ziga ishonchini kuchaytiradi;

- inklyuziv ta'lim sifatini va barqarorligini ta'minlaydi.

4. Hamkorlik — bu inklyuziv ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining ehtiyojlarini to'liq qondirish maqsadida pedagoglar, maxsus mutaxassislar, ot-onalar hamda ta'lim muassasasi ma'muriyati o'rtasida yo'lga qo'yilgan tizimli va uzviy o'zaro faoliyatdir. Hamkorlik tamoyili barcha ishtirokchilarning mas'uliyatini birlashtirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limda hamkorlik yondashuvi yakka pedagog faoliyati bilan cheklanmaydi, balki jamoaviy mas'uliyat va umumiy maqsadga yo'naltirilgan pedagogik jarayonni nazarda tutadi.

Hamkorlik tamoyilining nazariy asoslari

- tizimli va kompleks yondashuv;
- shaxsga yo'naltirilgan pedagogika;
- ijtimoiy sheriklik konsepsiyasi;

• **United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities** — ta'limda ko'p tomonlama hamkorlikni taqozo etadi.

Inklyuziv ta'limda hamkorlikning asosiy ishtirokchilari

Hamkorlik quyidagi subyektlar o'rtasida amalga oshiriladi:

- **Pedagoglar** — o'quv jarayonini tashkil etish va moslashtirish;
- **Psixolog va defektologlar** — tashxis, korreksion va maslahat xizmatlari;
- **Ota-onalar (yoki vasiylar)** — bolaning ehtiyojlari va rivojlanish xususiyatlari haqida axborot berish;
- **Ta'lim muassasasi ma'muriyati** — tashkiliy va moddiy-texnik sharoitlarni yaratish;
- **Ijtimoiy hamkor tashkilotlar** — qo'shimcha resurs va xizmatlar bilan ta'minlash.

Hamkorlikning pedagogik ahamiyati

- o'quvchining ehtiyojlarini kompleks baholash imkonini beradi;
- ta'lim jarayonida uzluksizlik va izchillikni ta'minlaydi;
- pedagogik qarorlar sifatini oshiradi;
- nogironligi bor o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi;
- inklyuziv ta'limning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

5. Barqaror qo'llab-quvvatlash — bu inklyuziv ta'lim jarayonida nogironligi bor va maxsus ehtiyojli o'quvchilarga ularning ta'lim, rivojlanish va ijtimoiy moslashuv ehtiyojlarini hisobga olgan holda uzluksiz, tizimli va muvofiqlashtirilgan

pedagogik, psixologik, ijtimoiy hamda texnik yordam ko'rsatish tamoyilidir. Ushbu tamoyil qisqa muddatli yoki epizodik yordamdan farqli ravishda, o'quvchining butun ta'lim jarayonini qamrab oluvchi barqaror mexanizmni nazarda tutadi.

Barqaror qo'llab-quvvatlashning nazariy asoslari

Mazkur tamoyil quyidagi ilmiy va huquqiy yondashuvlarga tayanadi:

- tizimli va uzluksiz ta'lim yondashuvi;
- shaxsga yo'naltirilgan va inklyuziv pedagogika;
- maxsus pedagogika va korreksion ta'lim nazariyalari;
- **United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities** — doimiy qo'llab-quvvatlashni ta'lim huquqining ajralmas qismi sifatida belgilaydi.

Inklyuziv ta'limda barqaror qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari

Pedagogik qo'llab-quvvatlash — moslashtirilgan o'qitish, individual ta'lim rejaları (ITR);

Psixologik qo'llab-quvvatlash — emosional holatni barqarorlashtirish, motivatsiyani kuchaytirish;

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash — ijtimoiy moslashuv va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish;

Texnik qo'llab-quvvatlash — assistiv texnologiyalar va maxsus vositalardan foydalanish;

Metodik qo'llab-quvvatlash — pedagoglar uchun metodik tavsiyalar va treninglar.

Barqaror qo'llab-quvvatlashning pedagogik ahamiyati

- ta'lim jarayonida uzilishlar va cheklavlarni kamaytiradi;
- o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatini oshiradi;

- psixologik xavfsiz muhitni ta'minlaydi;
- nogironligi bor o'quvchilarning mustaqil va faol shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi;
- inklyuziv ta'limning samaradorligi va barqarorligini ta'minlaydi.

1.2. Nogironligi bor talabalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlari

Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuzivlik tamoyili yetakchi o'rin egallab, nogironligi bor talabalar uchun teng, adolatli va sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishni nazarda tutadi. Bunda nafaqat jismoniy yoki texnik sharoitlar, balki talabalarning psixologik holati, individual imkoniyatlari va pedagogik ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Nogironligi bor talabalar ta'limi o'ziga xos psixologik-pedagogik xususiyatlarga ega bo'lib, ularni chuqur tahlil qilish samarali ta'lim jarayonini tashkil etishning asosiy sharti hisoblanadi.

Nogironligi bor talabalarning psixologik xususiyatlari

Nogironligi bor talabalar psixologik jihatdan turli individual farqlarga ega bo'lib, bu ularning idroki, hissiy holati, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuv darajasida namoyon bo'ladi. Ayrim talabalar o'z imkoniyatlariga nisbatan ishonchsizlik, past o'z-o'zini baholash, ijtimoiy xavotir yoki stress holatlarini boshdan kechirishi mumkin. Bu holatlar ko'pincha jamiyatdagi stereotiplar, diskriminatsiya tajribasi yoki oldingi salbiy ta'limiy tajribalar bilan bog'liq bo'ladi.

Shu bilan birga, ko'plab nogironligi bor talabalar yuqori darajadagi ichki motivatsiya, mustahkam iroda va moslashuvchanlik xususiyatlariga ega bo'lib, qulay sharoit yaratilgan taqdirda yuqori akademik natijalarga erisha oladi. Demak, psixologik yondashuv individual qo'llab-quvvatlash, ijobiy rag'batlantirish va ishonch muhitini shakllantirishga qaratilishi lozim.

Pedagogik xususiyatlar va ta'lim jarayonini moslashtirish

Nogironligi bor talabalar ta'limida pedagogik yondashuv differensial va individuallashtirilgan bo'lishi zarur. O'qitish metodlari, ta'lim materiallari va baholash tizimi talabaning funksional imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtiriladi. Masalan, ko'rishida nuqsoni bo'lgan talabalar uchun audio materiallar va braille yozuvi, eshitishida nuqsoni bo'lganlar uchun vizual resurslar va subtitrlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik jarayonda interfaol metodlardan foydalanish, kichik guruhlar bilan ishlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish nogironligi bor talabalarning faolligini oshiradi. O'qituvchi bu jarayonda nafaqat bilim beruvchi, balki fasilitator va maslahatchi sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi

Nogironligi bor talabalar ta'limining samaradorligi psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi bilan chambarchas bog'liq. Bunday tizim individual maslahatlar, psixodiagnostika, moslashtirilgan o'quv rejalari va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishga qaratilgan tadbirlarni o'z ichiga oladi. Psixolog, pedagog va ijtimoiy xodimlarning hamkorligi talabaning ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklarini o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi.

Nogironligi bor talabalar ta'limi maxsus psixologik va pedagogik yondashuvlarni talab etadi. Ushbu yondashuvlar talabaning jismoniy yoki sensor cheklavlarini emas, balki uning ta'limiy ehtiyojlari, psixologik holati va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini markazga qo'yadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida talabaning shaxs sifatida rivojlanishi ta'lim jarayonining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Psixologik xususiyatlar

1. Emotsional holat va motivatsiya

Nogironligi bor talabalar ko'pincha o'ziga ishonchsizlik, tashvish, ijtimoiy ajralish hissi va akademik muvaffaqiyatsizlikdan qo'rquvni boshdan kechiradilar. Shu bois:

- ijobiy psixologik muhit yaratish;
- ichki motivatsiyani qo'llab-quvvatlash;
- rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi muloqot muhim ahamiyatga ega.

2. O'z-o'zini baholash va identifikatsiya

Past o'z-o'zini baholash o'quv faolligini pasaytiradi. Pedagogik jarayonda talabaning yutuqlarini e'tirof etish, mustaqil qaror qabul qilishiga imkon berish ijobiy identifikatsiyani shakllantiradi.

3. Kognitiv jarayonlarning o'ziga xosligi

Eshitish, ko'rish yoki tayanch-harakat tizimi nuqsonlari idrok, xotira va diqqat jarayonlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli:

- axborotni turli kanallar orqali taqdim etish;
- o'quv yuklamasini moslashtirish;
- ko'rgazmali va amaliy metodlardan foydalanish zarur.

Pedagogik xususiyatlar

1. Individuallashtirilgan ta'lim

Nogironligi bor talabalar uchun **individual ta'lim rejaları (ITR)** ishlab chiqilishi muhim bo'lib, bunda ta'lim mazmuni, sur'ati va baholash usullari moslashtiriladi.

2. Moslashtirilgan o'qitish metodlari

- differensial va moslashuvchan o'qitish;
- vizual, audio va kinestetik metodlar;

- raqamli va assistiv texnologiyalar.

3. Baholashning moslashuvchanligi

An'anaviy baholash nogironligi bor talabalar uchun har doim ham adolatli bo'lmashligi mumkin. Shu bois:

- alternativ baholash shakllari;
- jarayonni baholash;
- individual yutuqlarga yo'naltirilgan mezonlar qo'llaniladi.

Ijtimoiy-pedagogik xususiyatlar

- tengdoshlari bilan ijobiy muloqot;
- jamoaga integratsiya;
- diskriminatsiyadan xoli muhit talabaning akademik va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Bu jarayonda pedagog, psixolog, tutor va ota-onalar hamkorligi muhimdir.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi

psixologik maslahat va treninglar;	pedagogik kuzatuv va monitoring;	korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar;	kasbiy yo'naltirish va ijtimoiy moslashuv.
------------------------------------	----------------------------------	--	--

Mazkur yondashuvlar UNESCO tomonidan ilgari surilgan inklyuziv ta'lim tamoyillari hamda **United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities** talablariga mos keladi.

1.3. O'quv-uslubiy ta'minot tushunchasi va tarkibi

Ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan uni tashkil etuvchi metodik asoslar va resurslarga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, o'quv-uslubiy ta'minot ta'lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. U ta'lim mazmunini rejalashtirish, o'qitish jarayonini tashkil etish, nazorat va baholashni amalga oshirishda pedagog uchun ham, ta'lim oluvchi uchun ham yo'naltiruvchi vosita vazifasini bajaradi.

O'quv-uslubiy ta'minot tushunchasi

O'quv-uslubiy ta'minot — bu muayyan fan yoki ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'quv jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi normativ, didaktik, metodik va axborot resurslari majmuasidir. U ta'lim standartlari va o'quv dasturlari asosida ishlab chiqilib, talabalarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirishga qaratiladi.

O'quv-uslubiy ta'minot nafaqat o'quv materiallarini yetkazib berishni, balki o'qitish metodlarini tanlash, mustaqil ta'limni yo'lga qo'yish, baholash jarayonini shaffof va adolatli tashkil etishni ham o'z ichiga oladi. Zamonaviy ta'limda o'quv-uslubiy ta'minot kompetensiyaviy yondashuv, individuallashtirish va inklyuzivlik tamoyillariga mos bo'lishi talab etiladi.

O'quv-uslubiy ta'minotning asosiy tarkibi

O'quv-uslubiy ta'minot murakkab tuzilishga ega bo'lib, u bir nechta o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topadi.

Birinchidan, normativ-huquqiy hujjatlar o'quv-uslubiy ta'minotning asosini tashkil etadi. Ularga davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlari kiradi. Ushbu hujjatlar ta'lim mazmuni, hajmi va kutilayotgan natijalarni belgilab beradi.

Ikkinchidan, o'quv adabiyotlari va didaktik materiallar muhim tarkibiy qism hisoblanadi. Darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, ishchi daftarlar va metodik tavsiyalar talabalarning nazariy bilimlarini shakllantirishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, o'qitish metodlari va texnologiyalari o'quv-uslubiy ta'minotning ajralmas qismidir. Interfaol metodlar, muammoli o'qitish, loyiha asosida ta'lim, masofaviy va raqamli ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, baholash va nazorat vositalari o'quv natijalarini aniqlash va tahlil qilish imkonini beradi. Testlar, reyting tizimi, oraliq va yakuniy nazorat materiallari, baholash mezonlari va monitoring mexanizmlari ushbu tarkibga kiradi.

Beshinchidan, axborot-resurs va raqamli ta'minot zamonaviy o'quv-uslubiy tizimning muhim bo'g'ini hisoblanadi. Elektron darsliklar, multimediyalar, onlayn platformalar va virtual laboratoriyalar ta'limni moslashuvchan va ochiq qiladi.

Zamonaviy ta'limda o'quv-uslubiy ta'minotning ahamiyati

Zamonaviy ta'lim sharoitida o'quv-uslubiy ta'minot talabaning mustaqil ta'limini rivojlantirish, ijodiy fikrlashini qo'llab-quvvatlash va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, inklyuziv ta'limda o'quv-uslubiy ta'minotning moslashtirilgan va individuallashtirilgan shakllari nogironligi bor talabalar uchun teng imkoniyatlar yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quv-uslubiy ta'minot barcha talabalar, jumladan nogironligi bor va maxsus ehtiyojli talabalar uchun teng imkoniyatlar, individuallashtirilgan yondashuv va moslashuvchan ta'limni ta'minlashga qaratiladi.

O'quv-uslubiy ta'minotning nazariy asoslari

O'quv-uslubiy ta'minot quyidagi nazariy yondashuvlarga tayangan holda shakllanadi:

- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi;

- kompetensiyaviy yondashuv;
- tizimli va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv;
- inklyuziv pedagogika tamoyillari;

O'quv-uslubiy ta'minotning tarkibi

O'quv-uslubiy ta'minot quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

1. Normativ-huquqiy hujjatlar

- davlat ta'lim standartlari;
- o'quv rejaları va fan dasturlari;
- inklyuziv ta'limga oid nizom va yo'riqnomalar.

2. O'quv-metodik materiallar

- darsliklar va o'quv qo'llanmalar;
- metodik qo'llanmalar va tavsiyalar;
- ishchi dasturlar, konspekt va ma'ruza matnlari.

3. Didaktik materiallar

- tarqatma materiallar;
- ko'rgazmali vositalar;
- amaliy va laboratoriya topshiriqlari;
- testlar va nazorat savollari.

4. Baholash vositalari

- joriy, oraliq va yakuniy nazorat materiallari;
- reyting va monitoring tizimlari;
- moslashtirilgan baholash mezonlari.

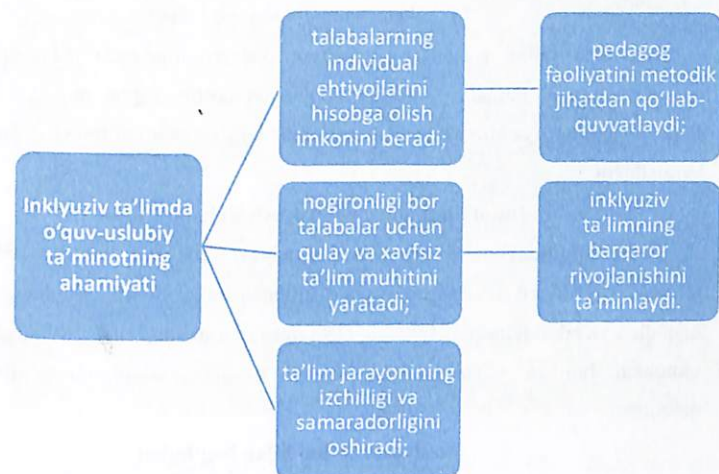
5. Raqamli va texnologik resurslar

- elektron darsliklar va platformalar;
- video, audio va mul'umediya materiallari;
- assistiv texnologiyalar (ekran o'qigichlar, subtitrlar va boshqalar).

6. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlovchi materiallar

- individual ta'lim rejaları (ITR);
- moslashtirilgan metodik tavsiyalar;

- psixologik va pedagogik kuzatuv materiallari.

**II BOB. NOGIRONLIGI BOR TALABALAR UCHUN O'QUV-USLUBIY
TA'MINOTNING NORMATIV-HUQUQIY ASOSLARI**

2.1. Xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar

Inklyuziv ta'lim g'oyasi va amaliyoti xalqaro miqyosda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar asosida shakllangan bo'lib, ushbu hujjatlar barcha shaxslar, jumladan nogironligi bor shaxslarning teng va sifatlil ta'lim olish huquqini kafolatlaydi.

Inson huquqlariga oid asosiy xalqaro hujjatlar

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi — bu BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan hujjat bo'lib, insonning asosiy huquqlari va erkinliklarini belgilaydi. Deklaratsiya insonning shaxs sifatidagi qadr-qimmatini himoya qilish, kamsitmaslik va tenglik tamoyillarini ta'minlashga qaratilgan.

Inklyuziv ta'lim bilan bog'liqligi

Deklaratsiya ta'limga oid bir qator bandlar orqali barcha insonlar, jumladan nogironligi bor va maxsus ehtiyojli shaxslarning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi:

• 26-modda (Ta'lim huquqi):

1. Har bir shaxs ta'lim olish huquqiga ega. Ta'lim bepul bo'lishi va boshlang'ich bosqichda majburiy bo'lishi kerak.

2. Ta'lim shaxsning shaxsiy rivojlanishi va insoniyatning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shishga yo'naltiriladi.

3. Ta'lim barcha uchun teng imkoniyatlarda taqdim etilishi lozim. Bu band inklyuziv ta'limning huquqiy asosini tashkil qiladi.

Inklyuziv ta'limga pedagogik ahamiyati

Tenglik va kamsitmaslik	Ta'limning hammabopligi	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv	Ijtimoiy adolat
— barcha o'quvchilar, ularning imkoniyatlari va holatidan qat'i nazar, ta'lim olish huquqiga ega.	— pedagogik jarayon barcha o'quvchilarga ochiq va moslashtirilgan bo'lishi kerak.	— o'quvchilar salohiyatini rivojlantirish, motivatsiya va ichki qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash.	— inklyuziv ta'lim orqali jamiyatda teng imkoniyatlar madaniyati shakllanadi.

Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya — BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989 yil 20 noyabrda qabul qilingan xalqaro hujjat bo'lib, bolalarning huquqlari, himoyasi va farovonligini kafolatlaydi. U **nogironligi bor yoki maxsus ehtiyojli bolalarni** ham qamrab oladi va ularning ta'lim olish huquqini mustahkamlaydi.

Inklyuziv ta'lim bilan bog'liqligi

Konvensiya inklyuziv ta'limni bir necha jihatlarda asoslaydi:

1. Ta'limga teng huquq

- o 28-modda bo'yicha har bir bola sifatlil ta'lim olish huquqiga ega.
- o Ta'lim boshlang'ich bosqichda majburiy va barcha uchun bepul bo'lishi kerak.
- o Maxsus ehtiyojli bolalar uchun qo'shimcha resurs va yordam ko'rsatish nazarda tutiladi.

2. Maxsus ehtiyojlar va qo'llab-quvvatlash

- o 23-modda nogironligi bor bolalarga ijtimoiy, psixologik va pedagogik yordam ko'rsatishni belgilaydi.

2.1. Xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar
 Inklyuziv ta'lim g'oyasi va amaliyoti xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar asosida shakllangan bo'lib, ushbu hujjatlar shaxslar jumladan nogironligi bor shaxslarning teng va sifati ta'lim olish huquqini kafolatlaydi

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi — bu BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan hujjat bo'lib, insonning asosiy huquqlari va erkinliklarini belgilaydi. Deklaratsiya insonning shaxs sifatida e'tibor qaratilgan qimmatini himoya qilish, kamsitmaslik va tenglik tamoyillarini ta'minlashga qaratilgan

Inklyuziv ta'lim bilan bog'liqligi
 Deklaratsiya ta'limga oid bir qator bandlar orqali barcha insonlar, jumladan nogironligi bor va maxsus ehtiyojli shaxslarning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi

• 26-modda (Ta'lim huquqi)
 1 Har bir shaxs ta'lim olish huquqiga ega. Ta'lim bepul bo'lishi ta'minlanishi kerak.
 2 Ta'lim shaxsning shaxsiy rivojlanishi va insoniyatning madaniy va iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shishga yo'naltiriladi.
 3 Ta'lim barcha uchun teng imkoniyatlarda taqdim etilishi ta'minlanishi kerak. Ta'limning huquqiy asosini tashkil qiladi.

— barcha o'quvchilar, ularning imkoniyatlari va holatidan qat'i nazar, ta'lim olish huquqiga ega.	— pedagogik jarayon barcha o'quvchilarga ochiq va moslashtirilgan bo'lishi kerak.	— o'quvchilar salohiyatini rivojlantirish, motivatsiya va ichki qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash.	— inklyuziv ta'lim orqali jamiyatda teng imkoniyatlar madaniyati shakllanadi.
---	---	---	---

Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya — BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989 yil 20 noyabrda qabul qilingan xalqaro hujjat bo'lib, bolalarning huquqlari, himoyasi va farovonligini kafolatlaydi. U **nogironligi bor yoki maxsus ehtiyojli bolalarni** ham qamrab oladi va ularning ta'lim olish huquqini mustahkamlaydi.

Inklyuziv ta'lim bilan bog'liqligi

Konvensiya inklyuziv ta'limni bir necha jihatlarida asoslaydi:

- Ta'limga teng huquq**
 - 28-modda bo'yicha har bir bola sifati ta'lim olish huquqiga ega.
 - Ta'lim boshlang'ich bosqichda **majburiy va barcha uchun bepul** bo'lishi kerak.
 - Maxsus ehtiyojli bolalar uchun qo'shimcha resurs va yordam ko'rsatish nazarda tutiladi.
- Maxsus ehtiyojlar va qo'llab-quvvatlash**
 - 23-modda nogironligi bor bolalarga **ijtimoiy, psixologik va pedagogik** yordam ko'rsatishni belgilaydi.

o Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagogik va metodik moslashuvlar amalga oshiriladi.

3. **Diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik**

o 2-modda barcha bolalarning irq, jins, sog'liq, nogironlik yoki boshqa xususiyatlardan qat'i nazar teng huquqli ekanligini ta'kidlaydi.

o Inklyuziv ta'limda bu tamoyil pedagogik yondashuv va muhitni shakllantirishda asos bo'ladi.

Inklyuziv ta'limga pedagogik ahamiyati

Konvensiya inklyuziv ta'limda quyidagi asosiy pedagogik yondashuvlarni ta'minlaydi:

1. **Individuallashtirilgan yondashuv** — har bir bolaning salohiyatini hisobga olgan holda o'qitish.

2. **Moslashuvchan metodlar** — ko'rgazmali, amaliy, audio va raqamli vositalardan foydalanish.

3. **Barqaror qo'llab-quvvatlash** — pedagogik, psixologik va ijtimoiy yordamni uzluksiz ta'minlash.

4. **Ijtimoiy integratsiya** — nogironligi bor bolalarni jamoaga integratsiya qilish, tengdoshlari bilan muloqotini rivojlantirish.

Inklyuziv va maxsus ta'limga oid asosiy hujjatlar

United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities

Ushbu konvensiya inklyuziv ta'limni nogironligi bor shaxslarning asosiy huquqi sifatida e'tirof etadi. 24-modda to'liq inklyuziv ta'lim tizimini joriy etishni davlatlar zimmasiga majburiyat sifatida yuklaydi.

Salamanca Declaration

Mazkur deklaratsiya maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish tamoyillarini belgilab, inklyuziv ta'lim rivojida muhim bosqich hisoblanadi.

World Declaration on Education for All

Ta'limning hammabopligi va barcha uchun ochiqligini ta'minlash g'oyasini ilgari suradi.

Ta'lim sifatini va teng imkoniyatlarni ta'minlovchi hujjatlar

Mazkur dastur inklyuziv, sifatli va adolatli ta'limni global ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi.

2030 yilgacha Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) – 4-maqсад

Ushbu hujjat barcha uchun inklyuziv va sifatli ta'limni ta'minlash hamda umrboqiy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishni nazarda tutadi.

Xalqaro hujjatlarning inklyuziv ta'limdagi ahamiyati

Xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar:

- inklyuziv ta'limning huquqiy poydevorini yaratadi;
- ta'limda tenglik va adolat tamoyillarini mustahkamlaydi;
- nogironligi bor shaxslarning kamsitilmasdan ta'lim olishini kafolatlaydi;
- milliy ta'lim siyosatini shakllantirishga yo'naltiradi;
- pedagogik va o'quv-uslubiy ta'minotni takomillashtirishga asos bo'ladi.

Xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar inklyuziv ta'limning huquqiy, ijtimoiy va pedagogik asoslarini belgilab beradi. Ular inklyuziv ta'limning mohiyati — **har bir shaxsning, jumladan nogironligi bor shaxslarning, ta'lim olish huquqini kafolatlash** — ni mustahkamlaydi.

Huquqiy asos yaratish

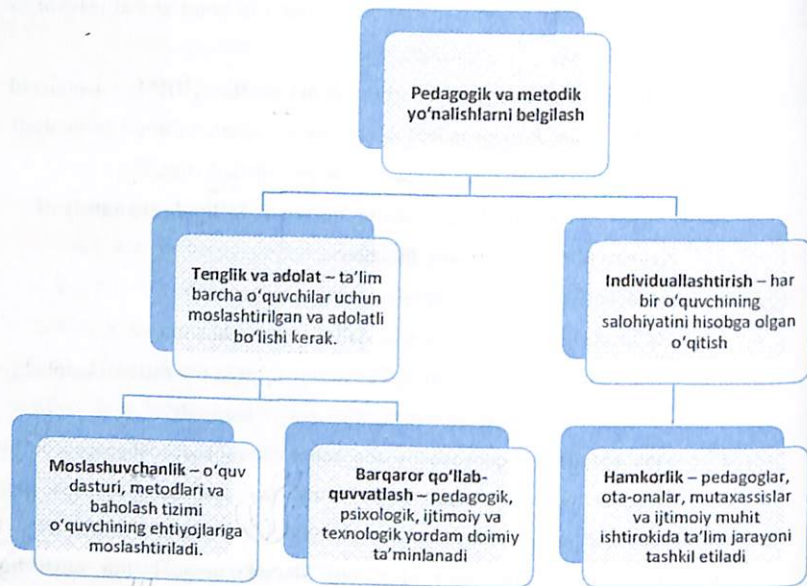
Xalqaro hujjatlar, masalan:

- **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948),**
- **Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya (1989),**
- **Nogironligi bor shaxslarning huquqlari to'g'risidagi konvensiya (2006),**
- **Salamanca deklaratsiyasi (1994)**

milliy ta'lim qonunchiligiga inklyuziv ta'limni joriy etish uchun asos bo'ladi.

Ular davlatlar zimmasiga:

- barcha o'quvchilar uchun teng va sifatli ta'limni ta'minlash,
- maxsus ehtiyojli va nogironligi bor shaxslarni qo'llab-quvvatlash,
- diskriminatsiya va kamsitishni oldini olish majburiyatlarini yuklaydi.

Inklyuziv ta'limning ijtimoiy ahamiyati

Xalqaro hujjatlar inklyuziv ta'limni shunchaki akademik jarayon emas, balki ijtimoiy integratsiya vositasi sifatida ko'rsatadi:

- nogironligi bor va maxsus ehtiyojli shaxslar jamiyatda faol qatnashadi,
- teng imkoniyatlar madaniyati shakllanadi,
- shaxsiy rivojlanish va mustaqillik kuchayadi,
- jamiyatda adolat va bag'rikenglik muhitini yaratadi.

Milliy siyosat va amaliyotga ta'siri

- milliy ta'lim qonunchiligini rivojlantirishga yo'naltiradi,
- pedagogik va o'quv-uslubiy ta'minotni modernizatsiya qiladi,
- metodik qo'llanmalar, darsliklar va baholash tizimini inklyuziv tamoyillarga moslashtirishni talab qiladi.

2.2. O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi

O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosatida nogironligi bor shaxslar va maxsus ehtiyojli talabalarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar mavjud. Ushbu hujjatlar inklyuziv ta'limni milliy darajada amalga oshirish, o'quv-uslubiy ta'minotni tashkil etish va barqaror pedagogik qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga xizmat qiladi.

Asosiy milliy normativ-huquqiy hujjatlar

1. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992, 2023 y. yangilanishlar)**
 - Har bir shaxsning ta'lim olish huquqi kafolatlangan (29-modda);
 - Nogironligi bor shaxslar ta'limda kamsitilmasligi belgilangan.
2. **"Ta'lim to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Qonuni (2020-yil yangilangan)**
 - Inklyuziv va maxsus ta'lim tizimini yaratish vazifasi;
 - O'quv-uslubiy va metodik materiallarni moslashtirishni talab qiladi;
 - Talabalarni pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi belgilangan.
3. **"Nogironligi bor shaxslarning huquqlarini kafolatlash to'g'risida" qonun (2008)**
 - Ta'lim jarayonida individuallashtirilgan yondashuvni joriy etish;
 - O'quv-uslubiy ta'minotni nogironligi bor talabalar ehtiyojiga moslashtirish;
 - Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlash.
4. **"Ijtimoiy himoya to'g'risida" qonun**
 - Maxsus ehtiyojli shaxslarning ijtimoiy va ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish;
 - O'quv jarayonida ijtimoiy integratsiyani ta'minlash.
5. **Milliy ta'lim standartlari va OTM o'quv rejalari**
 - Inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun metodik va amaliy asoslarni belgilaydi;
 - O'quv-uslubiy ta'minotning tarkibiy qismlarini standartlashtiradi (darsliklar, qo'llanmalar, laboratoriya va ko'rgazmali materiallar, baholash tizimi, raqamli resurslar).

Milliy qonunchilikning inklyuziv ta'limdagi vazifalari

1. **Huquqiy kafolat** – nogironligi bor talabalar ta'lim olish huquqi kafolatlangan.
2. **Pedagogik yo'naltirish** – metodik tavsiyalar va o'quv-uslubiy resurslarni moslashtirish majburiyati.
3. **Barqaror qo'llab-quvvatlash** -- pedagogik, psixologik, ijtimoiy va texnologik yordamni uzluksiz ta'minlash.
4. **Individuallashtirilgan yondashuv** – o'quv dasturi, metodlari va baholash tizimi talabning individual ehtiyojiga moslashtiriladi.
5. **Hamkorlikni rag'batlantirish** – pedagoglar, ota-onalar, mutaxassislar va ijtimoiy muhit ishtirokida ta'lim jarayoni tashkil etiladi.

2.3. Ta'lim sohasiga oid me'yoriy hujjatlar

Asosiy me'yoriy hujjatlar

O'zbekiston ta'lim tizimi quyidagi asosiy hujjatlar asosida faoliyat yuritadi:

1. **O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi** – fuqarolarning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi.
2. **Ta'lim to'g'risida Qonun** – ta'lim tizimining umumiy tamoyillari, tuzilishi va boshqaruvini belgilaydi.
3. **Kadrlar tayyorlash milliy dasturi** – zamonaviy kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishga qaratilgan strategik hujjat.
4. **O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi** – oliy ta'limni modernizatsiya qilish va xalqaro darajaga olib chiqish strategiyasini belgilaydi.

Ta'limni tartibga soluvchi boshqa hujjatlar

Ta'lim jarayonini yanada aniqroq tartibga soluvchi hujjatlar ham mavjud:

- Prezident farmonlari va qarorlari
- Vazirlar Mahkamasining qarorlari
- Vazirlik va idoralarning buyruqlari

- Davlat ta'lim standartlari (DTS)
- O'quv rejalar va o'quv dasturlari
- O'quv-uslubiy qo'llanmalar va metodik tavsiyalar

Me'yoriy hujjatlarning asosiy vazifalari

Ta'lim sohasidagi me'yoriy hujjatlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ta'lim tizimini huquqiy jihatdan tartibga solish;
- ta'limning mazmuni va sifatini belgilash;
- ta'lim muassasalarining faoliyatini muvofiqlashtirish;
- pedagoglar va talabalar huquq va majburiyatlarini belgilash;
- ta'lim tizimining rivojlanish strategiyasini aniqlash.

Me'yoriy hujjatlarning ahamiyati

Ta'lim tizimida me'yoriy hujjatlar:

- ta'lim jarayonining yagona standart asosida olib borilishini ta'minlaydi;
- ta'lim sifati va samaradorligini nazorat qilish imkonini beradi;
- ta'lim islohotlarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta'limdagi ahamiyati

- **Huquqiy kafolat:** davlat standartlari va me'yoriy hujjatlar inklyuziv ta'limni amalga oshirish huquqiy asosini beradi.
- **Pedagogik moslashuv:** metodik qo'llanmalar va tavsiyalar nogironligi bor talabalar ehtiyojiga moslashtiriladi.
- **Samaradorlik:** standartlashtirilgan o'quv jarayoni ta'lim sifatini oshiradi.
- **Barqaror qo'llab-quvvatlash:** o'quv jarayonida pedagogik, psixologik va texnologik yordamni uzluksiz ta'minlaydi.
- **Hamkorlik:** o'qituvchilar, ota-onalar, mutaxassislar va ijtimoiy muhit ishtirokida ta'lim jarayoni tashkil etiladi.

III BOB. NOGIRONLIGI BOR TALABALAR UCHUN O'QUV- USLUBIY TA'MINOT MAZMUNI

3.1. Moslashtirilgan o'quv dasturlari va darsliklar

Zamonaviy ta'lim tizimida barcha ta'lim oluvchilar, jumladan nogironligi bor shaxslar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash muhim vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, moslashtirilgan o'quv dasturlari va darsliklar inklyuziv ta'limni amalga oshirishning asosiy pedagogik vositalaridan biri sanaladi. Ular ta'lim oluvchilarning individual ehtiyojlari, psixofiziologik imkoniyatlari va o'zlashtirish sur'atlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi.

Moslashtirilgan o'quv dasturlari tushunchasi

Moslashtirilgan o'quv dasturi — bu ta'lim standartlari asosida ishlab chiqilgan, biroq mazmuni, o'qitish metodlari, o'quv yuklamasi va baholash shakllari ta'lim oluvchilarning individual imkoniyatlariga mos holda o'zgartirilgan o'quv hujjatidir. Bunday dasturlar ta'limning umumiy maqsad va natijalarini saqlagan holda, bilimlarni egallash jarayonini yengillashtirish va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Moslashtirilgan o'quv dasturlarida o'quv materiallari hajmi qisqartirilishi, murakkab mavzular bosqichma-bosqich berilishi, amaliy mashg'ulotlar ulushi oshirilishi mumkin. Shuningdek, mustaqil ta'lim topshiriqlari talabaning individual imkoniyatlariga mos ravishda belgilanadi.

Moslashtirilgan darsliklarning o'ziga xos xususiyatlari

Moslashtirilgan darsliklar o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqilib, ta'lim oluvchilarning idrok etish imkoniyatlarini hisobga olgan holda tuziladi. Bunday darsliklar aniq, tushunarli va vizual jihatdan qulay bo'lishi bilan ajralib turadi. Matnlar soddalashtirilgan, asosiy tushunchalar izohlar bilan boyitilgan, rasm, jadval va sxemalardan keng foydalaniladi.

Nogironligi bor ta'lim oluvchilar uchun moslashtirilgan darsliklar turli formatlarda taqdim etilishi mumkin. Masalan, yirik shriftli matnlar, audio darsliklar, elektron va interaktiv resurslar, braille yozuvidagi materiallar ta'lim jarayonining

qulayligini oshiradi. Bu esa ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Moslashtirishning pedagogik tamoyillari

Moslashtirilgan o'quv dasturlari va darsliklarni ishlab chiqishda bir qator pedagogik tamoyillarga amal qilinadi. Avvalo, individuallashtirish tamoyili asosida har bir ta'lim oluvchining ehtiyojlari va imkoniyatlari inobatga olinadi. Keyingi muhim tamoyil — izchillik va tizimlilik bo'lib, o'quv materiallari mantiqiy ketma-ketlikda beriladi.

Shuningdek, qulaylik va erkinlik tamoyili ta'lim oluvchilarning ortiqcha zo'riqishsiz bilim olishini ta'minlashga qaratiladi. Amaliy yo'naltirilganlik tamoyili esa olingan bilimlarni real hayot va kelajak kasbiy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi.

Moslashtirilgan o'quv dasturlari va darsliklarning ahamiyati

Moslashtirilgan o'quv dasturlari va darsliklar ta'lim oluvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini oshiradi, o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va ijobiy o'quv motivatsiyasini shakllantiradi. Ayniqsa, inklyuziv ta'lim sharoitida bu turdagi ta'minot nogironligi bor talabalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Bunday yondashuv nafaqat ta'lim sifatini yaxshilaydi, balki ta'lim oluvchilarning jamiyatga moslashuvi, mustaqilligi va kasbiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Nogironligi bor talabalar uchun o'quv-uslubiy ta'minot mazmuni

O'quv-uslubiy ta'minot mazmuni — bu ta'lim jarayonida qo'llaniladigan darsliklar, qo'llanmalar, metodik materiallar va baholash vositalari majmui bo'lib, talabaning individual ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan. Nogironligi bor talabalar uchun mazmun quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

1. Darsliklar va o'quv qo'llanmalari

Darsliklar va o'quv qo'llanmalari — bu o'quv jarayonining asosiy vositalari bo'lib, ta'lim mazmunini, metodik tavsiyalarni va amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga

oladi. Nogironligi bor talabalar uchun ular inklyuziv tamoyillar asosida moslashtirilgan va differensial yondashuvga tayyorlangan bo'lishi lozim.

Darsliklarning xususiyatlari

1. Moslashtirilgan format

- o Katta shrifli bosma darsliklar;
- o Audio yoki braille formatda darsliklar;
- o Video va interaktiv elektron darsliklar.

2. Mazmuniy moslashuv

o Ta'lim mazmuni nogironligi bor talabalar imkoniyatiga moslashtiriladi;

o Murakkab tushunchalar soddalashtiriladi yoki vizual vositalar orqali tushuntiriladi.

3. Pedagogik moslik

- o Darsliklar o'quvchi faoliyatini rag'batlantiruvchi vazifani bajaradi;
- o Amaliy topshiriqlar, savollar, misollar va mashqlar bilan boyitilgan.

O'quv qo'llanmalari

1. Metodik tavsiyalar

o O'qituvchi uchun darsni tashkil etish bo'yicha yo'riqnomalar;

o Individuallashtirilgan o'quv rejasini ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatmalar;

- o Differensial o'qitish metodlari (visual, audio, kinestetik).

2. Amaliy mashg'ulotlar uchun qo'llanmalar

o Laboratoriya ishlari va eksperimentlar bo'yicha yo'riqnoma;

o Guruh ishlari va interaktiv mashqlar;

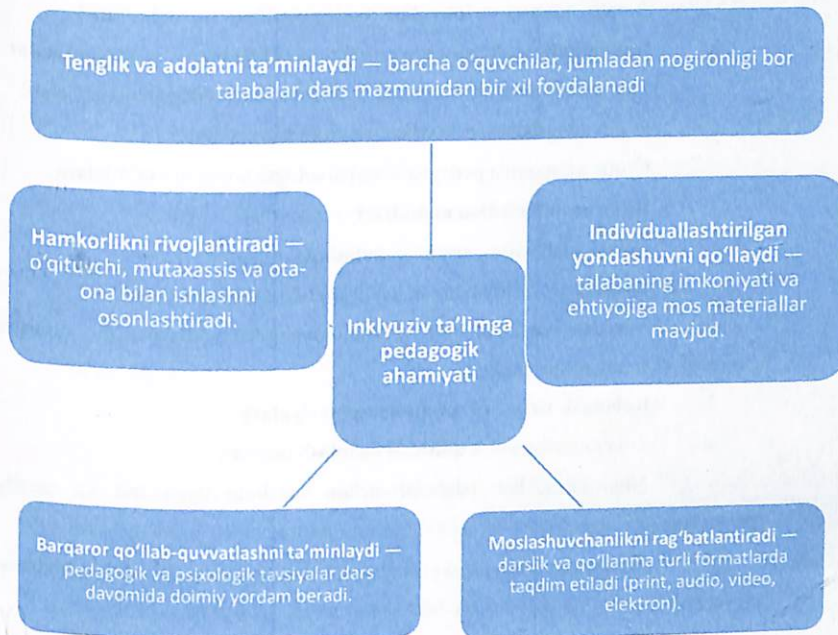
o Maxsus qurilmalar va didaktik materiallardan/foydalanish bo'yicha tavsiyalar.

3. Baholash vositalari

- o Testlar, yozma va og'zaki topshiriqlar;

o Moslashtirilgan baholash shakllari (audio test, amaliy ish, vizual topshiriqlar);

o Talabaning individual yutuqlarini kuzatish tizimi.

Metodik qo'llanmalar

Metodik qo'llanmalar — bu o'qituvchilar va pedagoglar uchun tayyorlangan yo'riqnoma va tavsiyalar to'plami bo'lib, dars jarayonini samarali tashkil etish, o'quv materiallarini talabaning individual ehtiyojiga moslashtirish va inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalda qo'llashga xizmat qiladi.

Nogironligi bor talabalar uchun metodik qo'llanmalar ayniqsa muhim, chunki ular **individuallashtirilgan yondashuvni** va **barqaror pedagogik qo'llab-quvvatlashni** ta'minlaydi.

Metodik qo'llanmalarning tarkibiy qismlari

1. **Darsni rejalashtirish bo'yicha tavsiyalar**
 - o Darsning maqsad va vazifalarini belgilash;
 - o O'quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish;
 - o Amaliy, nazariy va interaktiv mashg'ulotlarni uyg'unlashtirish.
2. **Individuallashtirilgan o'quv rejalari (ITR) bo'yicha ko'rsatmalar**
 - o Talabaning imkoniyatlari va ehtiyojiga moslashtirilgan dars rejalari;
 - o O'quv maqsadlari, resurslar va baholash mezonlari;
 - o O'quv jarayonida pedagogik va psixologik yordamni ta'minlash.
3. **Differensial o'qitish metodlari**
 - o Visual, audio va kinestetik yondashuvlar;
 - o Guruhda va individual tarzda mashg'ulotlar tashkil etish;
 - o Maxsus vositalar va texnologiyalardan foydalanish (assistiv texnologiyalar, interaktiv platformalar).
4. **Baholash tizimi va monitoring tavsiyalari**
 - o Talabalarni nazorat qilish va baholash usullari;
 - o Nogironligi bor talabalar uchun moslashtirilgan test va amaliy topshiriqlar;
 - o Talabaning individual yutuqlarini kuzatish va rivojlanish hisobotlarini tayyorlash.
5. **Psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tavsiyalari**
 - o Talabaning motivatsiyasini oshirish usullari;
 - o Stressni kamaytirish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish;
 - o Ota-ona va mutaxassislar bilan hamkorlikda pedagogik yordam tashkil etish.

Inklyuziv ta'limga pedagogik ahamiyati

Metodik qo'llanmalar:

1. **Tenglik va adolatni ta'minlaydi** – har bir talaba, jumladan nogironligi borlar, darsdan samarali foydalana oladi.

2. **Individuallashtirishni qo'llaydi** – dars mazmuni va usullari talabaning ehtiyojiga moslashadi.
 3. **Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi** – turli pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llash imkonini beradi.
 4. **Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi** – pedagogik va psixologik yordam dars davomida doimiy bo'ladi.
 5. **Hamkorlikni rivojlantiradi** – pedagog, ota-ona va mutaxassislar birgalikda ishlashga imkon beradi.
- Metodik qo'llanmalar nogironligi bor talabalar uchun:
- dars jarayonini samarali va inklyuziv tashkil etishga yordam beradi;
 - talabaning individual ehtiyojlarini qondirishni osonlashtiradi;
 - pedagogik jarayonni standartlashtirish va barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi;
 - o'qituvchi uchun amaliy va nazariy tavsiyalar majmuini yaratadi.

Baholash vositalari

Baholash vositalari — bu o'quv jarayonida talabaning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini aniqlash, monitoring qilish va rivojlanishini baholashga xizmat qiluvchi vositalar majmui. Nogironligi bor talabalar uchun baholash vositalari moslashtirilgan, adolatli va individuallashtirilgan bo'lishi lozim.

Baholash vositalarining turlari

1. **Nazariy bilimlarni baholash**
 - o Testlar (shrift o'lchami kattalashtirilgan, audio yoki elektron formatda);
 - o Savol-javob va og'zaki suhbatlar;
 - o Yozma topshiriqlar va esse.
2. **Amaliy ko'nikmalarni baholash**
 - o Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar;
 - o Loyihalar va interaktiv mashqlar;
 - o Maxsus qurilmalar va didaktik materiallardan foydalanish ko'nikmalarini baholash.

3. **Individual yutuqlarni kuzatish**
 - o Talabani o'zlashtirish darajasi bo'yicha monitoring;
 - o O'quv jarayonidagi ijtimoiy va pedagogik ko'nikmalarni baholash;
 - o Rivojlanish hisobotlari va portfoliolar.
4. **Moslashtirilgan baholash shakllari**
 - o Audio testlar, braille yoki elektron testlar;
 - o Amaliy ishlar, vizual topshiriqlar yoki interaktiv mashqlar orqali baholash;
 - o Talabani imkoniyatiga moslashtirilgan vaqt va format.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati

Baholash vositalari nogironligi bor talabalar uchun:

1. **Tenglik va adolatni ta'minlaydi** – har bir talaba imkoniyatlariga mos baholanadi.
2. **Individuallashtirilgan yondashuvni qo'llaydi** – baholash shaxsning salohiyatiga moslashtiriladi.
3. **Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi** – turli formatlar va metodlar orqali baholash imkoniyati.
4. **Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi** – baholash natijalari pedagogik va psixologik tavsiyalar bilan uyg'unlashadi.
5. **Hamkorlikni rivojlantiradi** – pedagog, ota-ona va mutaxassislar bilan baholash natijalarini muhokama qilish imkonini beradi.

Baholash vositalarining samarali ishlash shartlari

- Talabani imkoniyatlari va nogironligi turiga moslashtirilgan bo'lishi;
- Pedagogik va psixologik tavsiyalar bilan uyg'un ishlash;
- Raqamli va interaktiv vositalardan foydalanish;
- Barqaror monitoring va rivojlanish hisobotlarini tayyorlash;
- Talaba, ota-ona va pedagog o'rtasida doimiy muloqotni ta'minlash.

Baholash vositalari nogironligi bor talabalar uchun talabani individual ehtiyojlariga moslashtirilgan, adolati va samarali o'quv jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi. Ular:

- bilim va ko'nikmalarni to'liq aks ettiradi,
- pedagogik qarorlar qabul qilishga yordam beradi,
- barqaror qo'llab-quvvatlash va inklyuziv ta'lim tamoyillarini ta'minlaydi.

Ko'rgazmali va didaktik materiallar

Ko'rgazmali va didaktik materiallar — bu o'quv jarayonida talabani bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash, amaliy faoliyatni rag'batlantirish va ta'lim mazmunini tushunarli qilishga xizmat qiluvchi vositalar majmui. Nogironligi bor talabalar uchun bu materiallar vizual, kinestetik va interaktiv yondashuvlarni qo'llashga moslashtirilgan bo'lishi lozim.

Ko'rgazmali materiallar

1. **Diagramma va grafiklar**
 - o Ma'lumotlarni vizual tarzda taqdim etish;
 - o Talabani tushunishini osonlashtirish;
 - o Murakkab tushunchalarni soddalashtirish.
2. **Rasmlar va modellar**
 - o Fizik, biologik, kimyoviy tushunchalarni amaliy ko'rsatish;
 - o Talabaga mavzuni ko'rinish orqali anglash imkonini beradi.
3. **Plakatlar va kartalar**
 - o Amaliy mashg'ulotlarda qo'llash;
 - o Guruh ishlari va interaktiv darslarda qo'llanadi.

Didaktik materiallar

1. **Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar uchun materiallar**
 - o Eksperimentlar va tajribalarni tashkil etish uchun vositalar;
 - o Maxsus qurilmalar va pedagogik vositalar;
 - o Talabani amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish.
2. **Interaktiv vositalar**

- o Smart taxtalar, raqamli platformalar, multimediya materiallar;
 - o Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar;
 - o Amaliy topshiriqlarni vizual va interaktiv qilish.
3. **Assistiv texnologiyalar**
- o Nogironligi bor talabalar uchun maxsus qurilmalar;
 - o Ekran o'qigichlar, audio va subtitrl materiallar;
 - o Ko'rish, eshitish yoki motor qobiliyatidagi cheklavlarga moslashgan vositalar.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati

Ko'rgazmali va didaktik materiallar:

1. **Tushunishni osonlashtiradi** – vizual va interaktiv vositalar orqali murakkab tushunchalarni soddalashtiradi.
2. **Individuallashtirilgan yondashuvni qo'llaydi** – turli qobiliyat va ehtiyojlarga moslashadi.
3. **Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi** – talaba turli formatdagi materiallardan foydalanishi mumkin.
4. **Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi** – dars davomida pedagogik va psixologik yordamni qo'llab-quvvatlaydi.
5. **Hamkorlikni rivojlantiradi** – guruh ishlari, ota-ona va mutaxassislar bilan interaktiv mashg'ulotlarni osonlashtiradi.

Raqamli va multimedia resurslar

Raqamli va multimedia resurslar — o'quv jarayonida ta'lim mazmunini boyitish, interaktivlik va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi elektron vositalar majmui. Nogironligi bor talabalar uchun bu resurslar inklyuziv ta'limni amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi.

Raqamli resurslar

1. **Elektron darsliklar va o'quv qo'llanmalar**
 - o Matn, rasm, audio va video komponentlarni birlashtiradi;
 - o Talabaning individual ehtiyojiga moslash imkonini beradi;

- o Masofaviy va onlayn ta'lim uchun qulay.
2. **Onlayn testlar va monitoring platformalari**
 - o Talabaning bilim va ko'nikmalarini tezkor baholash;
 - o Moslashtirilgan test variantlari (audio, braille, interaktiv);
 - o Natijalarni avtomatik saqlash va rivojlanishni kuzatish.
 3. **Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar**
 - o Amaliy mashg'ulotlarni onlayn muhitda tashkil etish;
 - o Murakkab jarayonlarni vizual va interaktiv tarzda tushuntirish;
 - o Talabaning tajriba va eksperiment ko'nikmalarini rivojlantirish.

Multimedia resurslar

1. **Videodarlar va animatsiyalar**
 - o Murakkab mavzularni vizual tushuntirish;
 - o Amaliy misollar va laboratoriya ishlari;
 - o Nogironligi bor talabalar uchun soddalashtirilgan va subtitrl variantlar.
2. **Audio resurslar**
 - o Matnlarni tinglash shaklida o'qish (screen reader);
 - o Tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish;
 - o Ko'rish qobiliyati cheklangan talabalar uchun muhim.
3. **Interaktiv platformalar**
 - o Testlar, viktorinalar, simulatsiyalar va gamifikatsiya;
 - o Guruh ishlari va onlayn hamkorlik imkoniyatlari;
 - o Talabaning faol o'rganishini rag'batlantiradi.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati

Raqamli va multimedia resurslar:

1. **Tenglik va adolatni ta'minlaydi** – barcha talabalar, jumladan nogironligi borlar, o'quv materiallariga teng kirish imkoniga ega.
2. **Individuallashtirilgan yondashuvni qo'llaydi** – turli formatlar va vositalar orqali talabaning imkoniyatiga moslashadi.

3. **Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi** – talaba turli texnologik resurslardan o'z qobiliyatiga mos foydalanadi.

4. **Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi** – resurslar dars davomida pedagogik va psixologik yordamni mustahkamlaydi.

5. **Hamkorlikni rivojlantiradi** – onlayn platformalar va interaktiv mashg'ulotlar pedagog, ota-ona va mutaxassislarni birlashtiradi.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlovchi materiallar

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlovchi materiallar — bu nogironligi bor talabalar uchun individual rivojlanish, ijtimoiy moslashuv va ta'lim jarayonida yordam ko'rsatish maqsadida yaratilgan vositalar majmui. Ushbu materiallar ta'lim jarayonini samarali, barqaror va inklyuziv qilishga xizmat qiladi.

Tarkibiy qismlari

1. **Talabani rivojlanishini kuzatish vositalari**
 - o Individual rivojlanish kartalari;
 - o Psixologik va pedagogik monitoring jurnallari;
 - o Yutuqlar va qiyinchiliklarni belgilash uchun testlar va so'rovnomalar.
2. **Motivatsiya va o'zini rivojlantirish materiallari**
 - o Talabani o'zini baholash vositalari;
 - o Maqsadlar qo'yish va ularni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar;
 - o Rivojlanish strategiyalari va treninglar.
3. **Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish materiallari**
 - o Guruh ishida hamkorlikni o'rgatish mashqlari;
 - o Kommunikativ va muloqot ko'nikmalarini oshirish materiallari;
 - o Konfliktlarni hal qilish va stressni boshqarish mashqlari.
4. **Pedagogik va psixologik tavsiyalar**
 - o Talabani individual ehtiyojiga moslashgan o'quv jarayoni bo'yicha yo'riqnomalar;
 - o Amaliy yordam va motivatsion qo'llab-quvvatlash strategiyalari;
 - o Ota-ona va mutaxassislar bilan hamkorlik yo'riqnomalari.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlovchi materiallar:

1. **Tenglik va adolatni ta'minlaydi** – har bir talaba, jumladan nogironligi borlar, o'z rivojlanishiga mos yordam oladi.

2. **Individuallashtirishni qo'llaydi** – materiallar talabani salohiyati va ehtiyojiga moslashtiriladi.

3. **Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi** – turli psixologik va pedagogik yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi.

4. **Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi** – o'quv jarayonida pedagogik va psixologik yordam uzluksiz bo'ladi.

5. **Hamkorlikni rivojlantiradi** – pedagog, ota-ona va mutaxassislar birgalikda ishlashga imkon beradi.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlovchi materiallar nogironligi bor talabalar uchun:

- individual rivojlanish va o'zini anglashni rag'batlantiradi,
- ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi,
- pedagogik jarayonni barqaror va samarali qiladi,
- inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalda qo'llashga yordam beradi.

Individuallashtirilgan o'quv rejalari (ITR)

Individuallashtirilgan o'quv rejalari (ITR) — bu nogironligi bor talabani talabari, imkoniyatlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan o'quv dasturi bo'lib, ta'lim jarayonida samarali va inklyuziv yondashuvni ta'minlaydi.

ITR talabani o'quv jarayonida muvaffaqiyatga erishishini, rivojlanishini va barqaror qo'llab-quvvatlashni kafolatlaydi.

ITRning tarkibiy qismlari

1. **Talaba haqida ma'lumot**
 - o Nogironligi turi va salohiyati;
 - o Ta'limdagi kuchli va zaif tomonlari;
 - o Psixologik va ijtimoiy xususiyatlar.

2. O'quv maqsadlari va vazifalari

o Talabaning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadlari;

- o Kichik va o'Ichovli vazifalar orqali maqsadlarga erishish yo'li;
- o Ta'lim jarayonida aniq natijalarga erishish mezonlari.

3. O'quv metodlari va resurslar

- o Darsliklar, qo'llanmalar va ko'rgazmali materiallar;
- o Raqamli va multimedia resurslar;
- o Differensial va moslashtirilgan pedagogik metodlar.

4. Baholash va monitoring

- o Talabaning individual yutuqlari va rivojlanishini baholash vositalari;
- o Moslashtirilgan testlar, amaliy topshiriqlar, portfoliolar;
- o Talabaning o'zini baholash va pedagogik kuzatuv.

5. Qo'llab-quvvatlash va hamkorlik

- o Pedagogik, psixologik va ijtimoiy yordam;
- o Ota-ona va mutaxassislar bilan hamkorlik;
- o Barqaror qo'llab-quvvatlash rejasi.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati

Individuallashtirilgan o'quv rejalari:

1. **Tenglik va adolatni ta'minlaydi** – har bir talaba imkoniyatlariga mos ta'lim oladi.
2. **Individuallashtirishni qo'llaydi** – o'quv jarayoni talabaning qobiliyati va ehtiyojiga moslashadi.
3. **Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi** – metodlar, resurslar va baholash talabaning imkoniyatiga mos keladi.
4. **Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi** – pedagogik va psixologik yordam doimiy bo'ladi.
5. **Hamkorlikni rivojlantiradi** – pedagog, ota-ona va mutaxassislar birgalikda ishlaydi.

Individuallashtirilgan o'quv rejalari (ITR) nogironligi bor talabalar uchun:

- o'quv jarayonini samarali va talaba ehtiyojiga moslashtiradi,
- pedagogik va psixologik yordamni barqaror ta'minlaydi,
- inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalda qo'llashga xizmat qiladi,
- talabaning o'zini rivojlantirish va ijtimoiy integratsiyasini rag'batlantiradi.

Inklyuziv ta'limga pedagogik ahamiyati

O'quv-uslubiy ta'minot mazmuni:

1. **Tenglik va adolatni ta'minlaydi** – barcha talabalar, jumladan nogironligi borlar uchun imkoniyatlar bir xil bo'ladi.
2. **Individuallashtirishni qo'llaydi** – har bir talabaning qobiliyati va ehtiyojiga moslashtiriladi.
3. **Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi** – dars mazmuni va baholash talaba ehtiyojiga mos keladi.
4. **Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi** – pedagogik, psixologik va texnologik yordam uzluksiz bo'ladi.
5. **Hamkorlikni rivojlantiradi** – pedagoglar, ota-onalar va ijtimoiy muhit ishtirokida o'quv jarayoni tashkil etiladi.

3.2. Metodik ta'minot va individual yondashuv

Metodik ta'minot — bu o'qituvchilarga dars jarayonini samarali tashkil etish, o'quv materiallarini talabaning ehtiyojiga moslashtirish va inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalda qo'llashga yordam beradigan vositalar majmui.

Individual yondashuv — bu har bir nogironligi bor talabaning imkoniyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan pedagogik strategiyalarni qo'llashni nazarda tutadi. Metodik ta'minot va individual yondashuv birgalikda ishlaganda inklyuziv, samarali va barqaror ta'lim muhitini yaratadi.

Metodik ta'minot va individual yondashuv ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega talabalar bilan ishlashda metodik

ta'minot hamda individual yondashuv o'qitish jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi.

Metodik ta'minot tushunchasi

Metodik ta'minot — bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan o'quv-uslubiy materiallar, metodik ko'rsatmalar, didaktik vositalar va pedagogik texnologiyalar majmuasidir. Metodik ta'minot o'qituvchiga darsni to'g'ri rejalashtirish, o'quv materiallarini tizimli yetkazish va talabalar bilimni baholash jarayonini tashkil etishga yordam beradi.

Metodik ta'minot tarkibiga quyidagilar kiradi:

- o'quv rejalari va o'quv dasturlari;
- darsliklar va o'quv qo'llanmalar;
- metodik qo'llanmalar va tavsiyalar;
- didaktik materiallar (ko'rgazmali vositalar, tarqatma materiallar);
- baholash vositalari (testlar, topshiriqlar, nazorat savollari);
- elektron va raqamli ta'lim resurslari.

Metodik ta'minot ta'lim jarayonining sifatini ta'minlash bilan birga, o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Individual yondashuv tushunchasi

Individual yondashuv — bu har bir talabaning psixologik xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishi va o'zlashtirish darajasini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish usulidir. Individual yondashuv talabalarning shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, ularning mustaqil fikrlashini shakllantirishga hamda ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Individual yondashuvning asosiy tamoyillari:

- talabaning individual imkoniyatlarini hisobga olish;
- o'quv topshiriqlarini moslashtirish;
- o'quv jarayonini differensial tashkil etish;
- individual maslahat va yordam ko'rsatish;
- talabaning mustaqil ishlash faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Metodik ta'minot va individual yondashuvning o'zaro bog'liqligi

Metodik ta'minot individual yondashuvni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan metodik asosni yaratadi. Ya'ni, o'quv materiallari, metodik qo'llanmalar va didaktik vositalar turli darajadagi talabalar ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqilishi kerak. Bu esa ta'lim jarayonini moslashuvchan va samarali tashkil etishga imkon beradi.

Individual yondashuvni amalga oshirishda quyidagi metodik vositalar muhim ahamiyatga ega:

- individuallashtirilgan o'quv rejalari;
- moslashtirilgan o'quv materiallari;
- differensial topshiriqlar;
- elektron ta'lim platformalari;
- interaktiv pedagogik texnologiyalar.

Metodik ta'minot tarkibi

1. **Darsliklar va o'quv qo'llanmalari**
 - o Bosma, audio, elektron va interaktiv formatlar;
 - o Murakkab tushunchalarni soddalashtirish va vizual ko'rsatish.
2. **Metodik qo'llanmalar**
 - o Pedagoglar uchun yo'riqnoma va tavsiyalar;
 - o Differensial va moslashtirilgan pedagogik metodlar;
 - o Individuallashtirilgan o'quv rejasini ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatmalar.
3. **Baholash vositalari**
 - o Nazariy, amaliy va ijtimoiy ko'nikmalarni baholash;
 - o Moslashtirilgan test va amaliy topshiriqlar;
 - o Talabaning individual rivojlanishini monitoring qilish.
4. **Ko'rgazmali va didaktik materiallar**
 - o Diagramma, grafik, modellar, plakatlar;
 - o Interaktiv va vizual vositalar;
 - o Assistiv texnologiyalar.

5. **Raqamli va multimedia resurslar**

- o Elektron darsliklar, videodarslar, audio qo'llanmalar;
- o Virtual laboratoriyalar va interaktiv platformalar.

6. **Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlovchi materiallar**

o Rivojlanish kartalari, motivatsion va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi mashqlar;

- o Ota-ona va mutaxassislar bilan hamkorlik.

Individual yondashuvning asosiy tamoyillari

1. **Talabning imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashuv**

- o Dars mazmuni va resurslar shaxsga moslashtiriladi;
- o Baholash shakllari individual xususiyatlarga mos.

2. **Moslashuvchanlik**

- o Turli pedagogik metod va vositalardan foydalanish;
- o Talabning rivojlanishiga qarab dars jarayonini o'zgartirish.

3. **Barqaror qo'llab-quvvatlash**

- o Psixologik va pedagogik yordam doimiy ta'minlanadi;
- o Rivojlanish monitoringi va ITR orqali nazorat qilinadi.

4. **Hamkorlik**

- o Ota-ona, pedagog, mutaxassis va ijtimoiy muhit bilan uzluksiz muloqot;
- o Guruhdagi ijtimoiy integratsiyani rag'batlantirish.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati

• **Tenglik va adolatni ta'minlaydi** – barcha talabalar, jumladan nogironligi borlar, o'quv jarayoniga teng kiradi.

• **Talabning salohiyatini maksimal rivojlantiradi** – individuallashtirilgan yondashuv o'quv jarayonini samarali qiladi.

• **Samaradorlik va barqarorlik** – metodik vositalar va individual yondashuv birgalikda dars samaradorligini oshiradi.

• **Guruh va ijtimoiy integratsiyani rag'batlantiradi** – talaba guruhda faol ishtirok etadi.

Metodik ta'minot va individual yondashuv nogironligi bor talabalar uchun:

- o'quv jarayonini talaba ehtiyojlariga moslashtiradi,
- inklyuziv ta'lim tamoyillarini amalda qo'llashni ta'minlaydi,
- pedagogik va psixologik yordamni barqaror qiladi,
- talabning bilim, ko'nikma va ijtimoiy integratsiyasini rivojlantiradi.

3.3. Texnik va raqamli vositalar

Texnik va raqamli vositalar — bu nogironligi bor talabalar uchun ta'lim jarayonini samarali, interaktiv va inklyuziv qilishga xizmat qiluvchi texnologik resurslar majmui. Ushbu vositalar talabning bilim, ko'nikma va ijtimoiy integratsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Texnik vositalar

1. **Assistiv qurilmalar**

- o Ko'rish qobiliyati cheklanganlar uchun braille displeylar, ekran o'qigichlar;
- o Eshitish qobiliyati cheklanganlar uchun FM tizimlari, subtitrlar qurilmalar;
- o Motor qobiliyati cheklanganlar uchun maxsus klaviaturalar va sichqonchalar.

2. **Didaktik va amaliy qurilmalar**

- o Laboratoriya asbob-uskunalar va tajriba materiallari;
- o Modellashtirish va vizual ko'rsatish uchun qurilmalar;
- o Guruh ishlari va interaktiv mashg'ulotlar uchun maxsus jihozlar.

3. **O'quv jarayonini qo'llab-quvvatlovchi texnika**

- o Smart taxtalar va interaktiv ekranlar;
- o Projektorlar, audio va video texnika;
- o Interaktiv stol va o'yinchoq modellar.

Raqamli vositalar

1. **Elektron va virtual resurslar**

- o Elektron darsliklar, qo'llanmalar va videodarslar;
 - o Virtual laboratoriyalar va simulyatsiya platformalari;
 - o Onlayn testlar va baholash tizimlari.
2. **Multimedia va interaktiv platformalar**
- o **Gamifikatsiya** va interaktiv mashqlar;
 - o **Audio, video** va animatsion materiallar;
 - o **Guruh ishlari** va masofaviy hamkorlik imkoniyatlari.
3. **Monitoring va baholash vositalari**
- o Talabani individual yutuqlarini kuzatish;
 - o Moslashtirilgan test va portfoliolar;
 - o O'quv jarayonining samaradorligini baholash tizimi.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati		
1	Tenglik va adolatni ta'minlaydi –	barcha talabalar, jumladan nogironligi borlar, o'quv resurslariga teng kiradi.
2	Individuallashtirilgan yondashuvni qo'llaydi –	talabani imkoniyatiga moslashtirilgan texnologiyalar.
3	Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi –	dars jarayoni va resurslarni talaba ehtiyojiga moslash mumkin.
4	Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi –	texnik vositalar yordamida pedagogik va psixologik yordam doimiy bo'ladi.
5	Hamkorlikni rivojlantiradi	onlayn va interaktiv platformalar pedagog, ota-ona va mutaxassislar bilan muloqotni osonlashtiradi

Texnik va raqamli vositalar nogironligi bor talabalar uchun:

- o'quv jarayonini interaktiv, vizual va audio tarzda boyitadi,
- inklyuziv va individuallashtirilgan ta'lim muhitini yaratadi,
- pedagogik jarayonni samarali, barqaror va adolatli qiladi,
- talabani bilim, ko'nikma va ijtimoiy integratsiyasini rag'batlantiradi.

IV BOB. NOGIRONLIGI BOR TALABALAR TA'LIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

4.1. Inklyuziv pedagogik texnologiyalar

Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy mahorati va hamkorligi, avvalo, alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan har qanday holatlarni istisno etadigan, barcha uchun teng muomalani ta'minlaydigan, lekin maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalar uchun zarur sharoit yaratadigan makkuraga asoslanadi.

Bugungi kunda nogironligi va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar sifatli ta'lim olishlari va keyinchalik munosib ish topishlari uchun ularga haqiqiy inklyuziv sharoitlarni yaratish bo'yicha mamlakatimizda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta'limning muhim muammolaridan biri bo'lgan alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar guruhini aniqlab, ularga sifatli ta'lim shakllarida bilim berish va salohiyatini oshirishdan iboratdir. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda ustuvor yo'nalishlarga ega bo'lgan tamoyillari va yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan maktabning ta'lim faoliyatiga, yo'nalishlariga, hamda imkoniyatlarga (jismoniy, intellektual) mos kelishi maqsadga muvofiqdir.

Umumiy ta'lim dasturining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi uchun nogiron o'quvchilarga maxsus sharoitlar yaratib berilishi kerak. Avvalo, biz mashg'ulotga yondashuvlarni individualizatsiya qilish, xususan, mashg'ulotni tashkil etish uchun shart-sharoitlarni tanlash, vazifalarni bajarish shaklini individuallashtirish va natijalarni taqdim etishning maqbul usullarini tanlash, natijalarni sifatli baholashga yondashish talab qilinadi. Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarni ishlashga tayyorlashning bilim to'siqlaridan biri bu hatti-harakatlarida passiv rivojlanish va tuzatishga qaratilgan ishlarini amalga oshirishga qaratilgan asoslar to'g'risidagi bilimlardir. Ushbu bilimlar orqali alohida ehtiyojiga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil qilishda pedagogik faoliyatning dolzarb vakolatlarini

- Elektron darsliklar, qo'llanmalar va videodarslar;
- Virtual laboratoriyalar va simulyatsiya platformalari;
- Onlayn testlar va baholash tizimlari.
- 2. **Multimedia va interaktiv platformalar**
 - Gamifikatsiya va interaktiv mashqlar;
 - Audio, video va animatsion materiallar;
 - Guruh ishlari va masofaviy hamkorlik imkoniyatlari.
- 3. **Monitoring va baholash vositalari**
 - Talabani individual yutuqlarini kuzatish;
 - Moslashtirilgan test va portfoliolar;
 - O'quv jarayonining samaradorligini baholash tizimi.

Inklyuziv ta'limdagi pedagogik ahamiyati		
1	Tenglik va adolatni ta'minlaydi –	barcha talabalar, jumladan nogironligi borlar, o'quv resurslariga teng kiradi.
2	Individuallashtirilgan yondashuvni qo'llaydi –	talabani imkoniyatiga moslashtirilgan texnologiyalar.
3	Moslashuvchanlikni rag'batlantiradi –	dars jarayoni va resurslarni talaba ehtiyojiga moslash mumkin.
4	Barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi –	texnik vositalar yordamida pedagogik va psixologik yordam doimiy bo'ladi.
5	Hamkorlikni rivojlantiradi	onlayn va interaktiv platformalar pedagog, ota-ona va mutaxassislar bilan muloqotni osonlashtiradi

Texnik va raqamli vositalar nogironligi bor talabalar uchun:

- o'quv jarayonini interaktiv, vizual va audio tarzda boyitadi,
- inklyuziv va individuallashtirilgan ta'lim muhitini yaratadi,
- pedagogik jarayonni samarali, barqaror va adolatli qiladi,
- talabani bilim, ko'nikma va ijtimoiy integratsiyasini rag'batlantiradi.

IV BOB. NOGIRONLIGI BOR TALABALAR TA'LIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

4.1. Inklyuziv pedagogik texnologiyalar

Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy mahorati va hamkorligi, avvalo, alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Inklyuziv ta'lim nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan har qanday holatlarni istisno etadigan, barcha uchun teng muomalani ta'minlaydigan, lekin maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalar uchun zarur sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi.

Bugungi kunda nogironligi va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar sifatli ta'lim olishlari va keyinchalik munosib ish topishlari uchun ularga haqiqiy inklyuziv sharoitlarni yaratish bo'yicha mamlakatimizda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta'limning muhim muammolaridan biri bo'lgan alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar guruhini aniqlab, ularga sifatli ta'lim shakllarida bilim berish va salohiyatini oshirishdan iboratdir. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishda ustuvor yo'nalishlarga ega bo'lgan tamoyillari va yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan maktabning ta'lim faoliyatiga, yo'nalishlariga, hamda imkoniyatlarga (jismoniy, intellektual) mos kelishi maqsadga muvofiqdir.

Umumiy ta'lim dasturining muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi uchun nogiron o'quvchilarga maxsus sharoitlar yaratib berilishi kerak. Avvalo, biz mashg'ulotga yondashuvlarni individualizatsiya qilish, xususan, mashg'ulotni tashkil etish uchun shart-sharoitlarni tanlash, vazifalarni bajarish shaklini individuallashtirish va natijalarni taqdim etishning maqbul usullarini tanlash, natijalarni sifatli baholashga yondashish talab qilinadi. Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilarni ishlashga tayyorlashning bilim to'siqlaridan biri bu hatti-harakatlarida passiv rivojlanish va tuzatishga qaratilgan ishlarini amalga oshirishga qaratilgan asoslar to'g'risidagi bilimlardir. Ushbu bilimlar orqali alohida ehtiyojga ega bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil qilishda pedagogik faoliyatning dolzarb vakolatlarini

shakllantirishdir. Shu munosabat bilan o'qituvchining psixologik bilimlari va pedagogik vakolatlarini oshirishga qaratilgan maxsus treninglarni tashkil etish alohida muhim rol o'ynaydi.

Nogiron bolani rivojlanishi uchun uni qayta ijtimoiylashtirish jarayonlariga qo'shilishi mumkin bo'lgan sharoitlarni yaratish kerak. Bunday muhit o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarini birlashtirishga, shuningdek, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kamchiliklarni bartaraf etishda psixologik yordam ko'rsatishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'limda ishlash uchun o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasining tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- o'qitishning moslashuvchan shakllariga, interfaol o'qitish uslublariga ega bo'lish;
- bilish faoliyati mustaqilligini rag'batlantirish qobiliyati;
- jamoada ishlash qobiliyati, alohida ehtiyojli bolalar ta'limi uchun psixologikpedagogik yordamni yaratish uchun mutaxassislar bilan o'zaro aloqada bo'lish.

Nogiron bolalarni psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash o'qituvchining har xil turdagi sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga duch kelgan bolalarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikdagi va individual faoliyatini tashkil etish qobiliyatini taxmin qiladi har bir bolaning tarixi to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni to'plash ularni qobiliyati haqidagi bilimlarni oshirishga xizmat qiladi. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablardan biri bu bolaning hissiy barqarorligini nazorat qilish talabidir. Inklyuziv ta'lim o'qituvchisi mentalitetining (Mentalitet-ijtimoiy yoki etnik guruhga, millatga, xalqqa, millatga xos bo'lgan aqliy, hissiy, madaniy xususiyatlar, qiymat yo'nalishlari) tarkibiy xususiyatlari bu munosabatdir: bolaning qadr-qimmatiga, uning qobiliyatlari va yutuqlaridan qat'iy nazar, har kimning tengdoshlari bilan muloqot qilish, qo'llab-quvvatlash va do'stlik qilish huquqidir.

Nogironligi bo'lgan bolalarni psixologik qo'llab-quvvatlash shakllari ularda texnologiyalarining xilma-xilligi ularning imkoniyatlarini cheklash turlari va

darajasi bilan belgilanishi bilan ifodalanishi mumkin, umuman olganda amalga oshirilgan texnologik ketma-ketlik umumiy xususiyatlarga ega.

Endilikda fan, texnika va innovatsion texnologiyalarning rivojlanishi natijasida o'quv-tarbiya jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari)dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar egallanayotgan bilimlarni o'quvchilar tomonidan o'zlari qidirib topishlari, mustaqil o'rganib, ularni tahlil qilishlari, o'z bilimlarini baholashlari, to'g'ri xulosalar chiqarishga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga, shuningdek, erkin fikrlab sinf(kurs)doshlari bilan o'zaro hamkorlikda ishlash va harakat qilishlariga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchi markaziy ishtirokchiga aylanadi.

Pedagog-olimlarning ko'p yillar davomida ta'lim tizimida:

Nega o'qitamiz?

Nimani o'qitamiz?

Qanday o'qitamiz?

savollariga javob izlash bilan bir qatorda

Qanday qilib samarali va natijali o'qitish mumkin? - degan savolga ham javob qidirdilar.

Bu esa, olim va amaliyotchilarni o'quv jarayonini *texnologiyalash-tirishga*, ya'ni o'qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko'rish mumkin, degan fikrga olib keldi.

Bunday fikrning tug'ilishi *pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo'nalishini* yuzaga keltirdi.

Bugungi kunda ta'lim jaraenida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganligining asosiy sababi qo'yidagilardir:

*Birinchi*dan, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va «Kadrlar tay'rlash milliy

dasturi»da rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, pedagogik texnologiyalardan foydalanish shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatini kengaytiradi.

Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jara'chiga tizimli faoliyat e'ndashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan, pedagogik texnologiya o'qituvchini ta'lim-tarbiya jara'chining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jara'ch kechishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To'rtinchidan, pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot texnologiyalarning usullarini qo'llashga asoslanganligi sababli ularning qo'llanilishi «Kadrlar tayёрlash milliy dasturi» talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi.

O'quv-tarbiya jara'chida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jara'chda asosiy tashkilotchi e'ki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa, o'quvchidan ko'proq mustaqil ishlash, ijod qilish va iroda kabi sifatlarni talab etadi.

Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv-tarbiya jara'chida qo'llanilishi shaxs tabiatidan kelib chiqqan holda o'quvchini kim o'qitaётganligi va o'qituvchi kimni o'qitaётganiga bog'liq.

Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar e'shlarning muhim haёtiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi davrda sodir bo'laётgan innovatsion jara'chlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtiradigan va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlar tomonidan baholashga qodir bo'lgan, zarur qarorlar qabul qiladigan, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak.

Shuning uchun ham ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jara'chida zamonaviy o'qitish uslublari, ya'ni interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar, tajriba o'quvchilarni bilimli va etuk

malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Hozirgi zamon ta'lim tizimidagi amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, oldindan puxta loyihalashtirilgan dars, albatta, o'qituvchi va o'quvchiga darsni qiziqarli bo'lishi, shunindек ijobiy natijaga erishishlariga imkoniyat yaratadi hamda darsning samaradorligini oshiradi.

Pedagogik texnologiyaning tasnifi, qonuniyatlari, tamoyillari va mezonlari. Ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish asoslari. Ayni vaqtda Respublika ijtimoiy hayotiga shiddatli tezlikda axborotlar oqimi kirib kelmoqda va keng ko'lamni qamrab olmoqda. Axborotlarni tezkor sur'atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda imkoniyati cheklangan bolaga etkazib berishni yo'lga qo'yish ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbiiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi.

Texnologiya (yunon. "techne" – mahorat, san'at, "logos" – tushuncha, ta'limot) – muayyan (ishlab chiqarish, ijtimoiy, iqtisodiy va b.) jarayonlarning yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi Ta'lim texnologiyasi (ingl. "an educational technology") – ta'lim (o'qitish) jarayonining yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi.

Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarish.

Ta'lim metodi – o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarini echishga yo'naltirilgan o'qituvchi va imkoniyati cheklangan bolalarning birgalikdagi faoliyati usuli bo'lsa, ta'lim metodikasi esa muayyan o'quv predmetini o'qitishning ilmiy asoslangan metod, qoida va usullar tizimi.

O'qituvchining samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi darsning metodik

ishlanmasini puxta ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'lim texnologiyasi imkoniyati cheklangan bolalar faoliyatiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib, u imkoniyati cheklangan bolalarning shaxsiy hamda o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Ta'lim texnologiyasining markaziy muammosi – ta'lim oluvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat.

Pedagogik texnologiya nazariyasi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab asosan kelinayotgan bo'lsada, aynan "pedagogik texnologiya" tushunchasiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud. Xususan, pedagog olim V.P.Bespalko pedagogik texnologiyani "amaliyotga tadbiiq qilinadigan muayyan pedagogik tizim loyihasi" deya ta'riflaydi hamda asosiy diqqatni o'quv-pedagogik jarayonni oldindan loyihalashga qaratadi.

O'z mohiyatiga ko'ra pedagogik texnologiya vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan uamda kutilgan natijaga erishishni ta'minlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizimni ifodalaydi.

Ta'lim tizimini texnologiyalashtirish g'oyasi o'tgan asrning boshlarida G'arbiy Evropa va AQSHda ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun muayyan shartsharoitni yaratish borasidagi ijtimoiy harakat yuzaga kelgan davrda ilk bora o'rtaga tashlandi. Mazkur g'oya 30-yillarda ta'lim jarayoniga "pedagogik texnika" ("ta'lim texnikasi") tushunchasining olib kiritilishi bilan asoslandi. Ushbu davrlarda yaratilgan maxsus adabiyotlarda "pedagogik (ta'lim) texnika(si)" tushunchasi "o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga ko'maklashuvchi usul va vositalar yig'indisi" tarzida talqin etildi hamda o'quv jarayoniga o'quv va laboratoriya jihozlarining olib kiritilishi, ulardan samarali, unumli foydalanish, material mazmunini ko'rsatmali qurollar yordamida tushuntirish kabi holatlar ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beruvchi etakchi omillardir deya baholandi.

XX asrning 50-yillarida ta'lim jarayonida texnik vositalarni qo'llash "ta'lim texnologiyasi" yo'nalishini belgilab beruvchi omil deya e'tirof etildi, asosiy e'tibor imkoniyati cheklangan bolalar auditoriyasini kengaytirish texnik vositalardan foydalanish evaziga amalga oshirilishi, texnik vositalarning imkoniyatlarini yanada takomillashtirish, ularning axborot sig'imini kengaytirish, axborotlarni uzatish xizmatini sifatli tashkil etish, ta'lim olishni individuallashtirish kabi masalalarga qaratildi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarning obyekti, tayanch nuqtasi sifatida texnik vositalar imkoniyatlari, ularni takomillashtirish jarayoni qabul qilindi, shuningdek, o'quv jarayonini "texnologiyalashtirish"ning tashkiliy jihatlarini o'rganishga alohida urg'u berildi.

60-yillarning boshlarida ta'limni dasturlash asosida ta'lim jarayonini tashkil etish "texnologiya" tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi omil sifatida ko'ri-la boshlandi. Dasturiy ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga muayyan bilimlarni alohida qism holida emas, balki izchil, yaxlit tarzda berilishini nazarda tutadi. Ta'lim jarayonini yaxlit, maqbul dasturga muvofiq tashkil etish taklifi ilk bora AQSHda faoliyat yurita boshlagan "Dasturiy ta'lim va o'rgatuvchi mashinalar bo'yicha birlashgan Qo'mita" tomonidan ilgari surilgan. Dasturiy ta'lim o'zida ta'lim maqsadlari, ularni o'zgartirish va baholashning mos ravishdagi mezonlari hamda ta'lim muhitining aniq tavsifini qamrab oladi. Bu esa o'zgartirish majmuasini to'laligicha qayta tashkil etish tushunchasi mazmuniga mos keladi.

Hozirgi kunda zamonaviy pedagogikada ta'limning shunday modellari yaratildiki, ular ta'limga texnologik jarayon sifatida yondashilib, ma'lum sharoitlarda va belgilangan vaqt ichida ko'zlangan maqsadlariga erishishni kafolatlaydi va keng imkoniyatlar beradi. Pedagogik innovatsiyalashuvni ta'limning ilmiy bilimlar, metodologiyalarini jamiyat rivojlanishi, ta'limga qo'yilayotgan ijtimoiy buyurtmaning jahon talablari darajasiga bog'liq holda moslashuvchanligi deb talqin etish mumkin. Ta'limni texnologiyalashtirishning asosini ta'lim jarayoni va uning samaradorligini oshirish hamda ta'lim oluvchilarni berilgan sharoitlarda, ajratilgan vaqt ichida loyihalashtirilayotgan o'quv natijalarga erishishlarini

kafolatlash maqsadida to'liq boshqarish g'oyasi tashkil etadi. Pedagogik texnologiya – ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim-tarbiya jarayonlari, vositalari, shakl va uslublari majmuyi. Ta'lim va tarbiya jarayonini optimal tashkil etish hamdir. O'quv materiallarini tanlash, qayta ishlab, o'qituvchi va o'quvchilarning kuchiga, o'zlashtirish xususiyatlariga moslab shakl hajmi o'zgartirish ham ta'lim texnologiyasiga daxldor. Pedagogik texnologiya ta'lim- tarbiyaning obyektiv qonuniyatlari, diagnostik maqsadlar asosida o'quv jarayonlari, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, usul va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimi: fan va texnika yangiliklarini o'zida mujassamlashtiradigan o'quv jarayonidir. Pedagogik texnologiya ta'limning asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatishi mumkin: o'quvchi va pedagog shaxsining jadal rivojlanishi; o'quvchi va pedagogning hamkorlikdagi faoliyati va muloqotining demokratlashuvi; barkamol insonni shakllantirish faoliyati; o'quv-tarbiya jarayonining yana-da insonparvarlashuvi; ijodiy o'qitishga yo'nalganlik; o'quvchining kreativ tafakkurini shakllantirishga yordam beradigan vositalar, metodlar va texnologiyalarning modernizatsiyasi. V.P.Bespalko pedagogik texnologiyaning quyidagi ta'rifini keltiradi: "Pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlaydigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayoni loyhasidir". Pedagogika lug'atida pedagogik texnologiya tushunchasi mustahkam o'rin egalladi. Biroq uni tushunish va qo'llashda turli farqlar mavjud:

Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonini realizatsiyalashning mazmuniy texnikasi (V.P.Bespalko)¹⁵;

Pedagogik texnologiya – ta'limning rejalashtirilayotgan natijalarga erishish jarayoni tavsifi (V.P.Volkov);

Pedagogik texnologiya – shubhasiz, o'quvchi va o'qituvchi uchun qulay sharoit ta'minlangan, o'quv jarayonini loyihalash, tashkil qilish va o'tkazish bo'yicha birgalikdagi pedagogik faoliyatning barcha detallari hisobga olingan modeli (V.M.Moxanov);

Pedagogik texnologiya – texnika va inson resurslarini hisobga olgan, o'z oldiga

ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yadigan o'qitish va bilim o'zlashtirishning butun jarayonini qo'llash va belgilash, yaratishning sistemali metodi (YUNESKO).

Pedagogik texnologiyaning maqsadi – ommaviy ta'lim sharoitida ta'lim jarayonining zaruriy samaradorligini ta'minlash va o'quvchilar tomonidan o'qishning ko'zlangan natijalariga erishish kafolatidan iboratdir. Pedagogik texnologiyaning bosh vazifasi – ommaviy ta'lim sharoitida "oddiy" pedagoglarga o'qitishning yetarli samarasiga erishishni ta'minlovchi, o'quv jarayonini yaratish hisoblanadi.

4.2. Masofaviy va aralash ta'lim texnologiyalari

Masofaviy ta'lim texnologiyasi.

Ilmiy texnik taraqqiyotning xususiyatlari mustaqil ishlash kunikma va malakalarini shakllantirish va uzluksiz, ijodiy bilimlarni egallashni talab qiladi. Bunday ta'lim xizmatlarini ko'rsatish istiqbolli, zamonaviy o'quv tizimlariga quyiladigan talablardan biridir. YUNESKO «Ta'limni axborotlash instituti» mutaxassislarining fikricha, ta'lim jarayonini rivojlantirishning asosiy yunalishlaridan biri dunyo aholisiga axborotlashirish va telekommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda, masofaviy o'qitish va mustaqil o'qish imkoniyatlaridan keng foydalanish ta'minotini yaratishdir.

Masofaviy o'qitish — bu masofadan turib o'qitish, qaysiki o'quv mashg'ulotlarining barchasi yoki ko'p qismi telekommunikatsion va zamonaviy axborotlashirish texnologiyalar asosida olib boriladi

Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

O'qitish maqsadi davlat ta'lim standartlari asosida shakllanib, bilim, ko'nikma va malakalar tizimini o'z ichiga oladi. Bu iyerarxik tizimda bo'lib: o'qitish maqsadi, o'quv fani maqsadi, mavzuning o'quv maqsadi, mavzuning tayanch tushunchalari o'quv maqsadidan shakllanadi.

O'qitish mazmunian'anaviv o'qitish tizimisa to's'ri keladi.

Masofaviy o'qitishda barcha mutaxassisliklar bo'yicha tayyorlash imkoniyati yo'q. O'qitishning bunday turida o'qitilishi taqiqlangan yo'nalishlar ro'yxati qonun dalolatnomalari bilan tasdiqlanib, bu yo'nalishlarda ushbu tizimni qo'llash taqiqlanadi.

Ta'lim oluvchilar. Masofaviy o'qitish tizimida ta'lim oluvchilarning nomlanishi hali aniqlanmagan. Ba'zan ularni tinglovchilar deb ataydilar. Masofaviy o'qitish tizimi ta'lim oluvchilarning yetarli tayyorgarligini va ish o'rinlarining texnik ta'minotini talab etadi.

O'qitadiganlar. Bu o'qituvchilar, asosan ta'lim jarayonini tashkil etish samaradorligi bulardan bog'liq bo'ladi. Ammo masofaviy o'qitishning didaktik tizimi xususiyatlari o'qituvchilar bajaradigan faoliyatlarini turli ruman funksiyalarini, serqirraligini va bajaradigan rollarining xilma-xilligini talab etadi.

Aynan shuning uchun chet davlatlarda o'qituvchilar tavsiflanishi

kengaytirilgan:

- o'qituvchi - o'quv - uslubiy qo'llanmalarning ishlab chiquvchisi;
- o'qitish uslublari bo'yicha maslahatchi (fasiliteyter);
- o'quv kurslarining interaktiv uslublari bo'yicha mutaxassis (tyuter);
- o'qitish natijalarini nazorat qilish bo'yicha mutaxassis (invigilator);

O'qitish metodlari (usullari). «Methodas» so'zini yunon tilidan tarjima qilsak, uning ma'nosi - o'zini tutish, yo'l, ma'nosini anglatadi. O'qitish metodlari deganda o'qitish maksadiga erishish uchun, ta'lim oluvchilarning faoliyatini tashkil etish va boshqarish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari haqida nazariy tushuncha beruvchi didaktik kategoriya tushuniladi.

Masofaviy o'qitish tizimida, xuddi an'anaviy o'qitish tizimidagidek, o'qitishning besh metodi qo'llaniladi: axborot - retseptiv, reproduktiv, muammoli bayon, evristik va tadqiqot.

O'qitish vositalari. O'qitish mazmuni va o'qitish vositalari bir-biri bilan bog'liq. Har bir o'qitish vositasi o'z didaktik imkoniyatlariga ega. O'qituvchi bu didaktik imkoniyatlarai bilishi va ulardan kerakli didaktik maqsadlarga erishish

uchun kerakli o'qitish vositalari majmuasini (keys) shakllantirishi kerak. O'qitish vositalari quyidagilardan iborat: kitoblari (qog'oz va elektron shaklda); tizimdagi o'quv materiallar; kompyuter o'quv tizimlari oddiy va multimedia variantda; audio o'quv axborotlari; video o'quv axborotlari; Masofaviy laboratoriya amaliyotlar va virtual stendlar; trenajyorlar; uzoqdagi bilim bazalari; ekspert o'quv tizimidagi va geoaxborot tizimidagi didaktik materiallar. O'qitish vositalari - o'qitishning texnik vositalari: magnitofon, videomagnitofon, kinoprojektor, diaproyektor, kodoskop, videoprojektor, kompyuterlar orqali amalga oshiriladi.

Ilmiy o'quv material bazasi. Barcha rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimning me'yoriy faoliyat ko'rsatishi, uning iqtisodiy va ijtimoiy maqomi o'quv muassasasining o'quv materiali bazasi bilan chambarchas bog'lik. An'anaviy o'quv muassasasining o'quv material bazasi o'quv jarayoni uchun kerak bo'lgan barcha moddiy va texnik vositalar majmuasini o'z ichiga oladi. Bular: o'quv va yordamchi binolar, laboratoriya anjomlar, asbob uskunalar, o'qitishning texnik vositalari, darsliklar, o'quv-uslubiy materiallar.

Identifikatsiyaviy-nazorat tizimi. Masofaviy o'qitish tizimida nazorat qilishning xususiyati, o'qitish tizimida o'quvchi shaxsini aniqlash - identifikatsiya qilish va falsifikatsiya (boshka shaxs o'mida faoliyat ko'rsatish) uchun imkoniyat bermaslikdir. Shuning uchun bu tizimda bilim sifatini ko'p mezonli va obyektiv nazorat shakllarini videokonferensiyalar kabi turlarini o'tkazish ahamiyati ortadi.

O'qitish shakllari. Bu o'qitishning tashkiliy shaklini tanlashdir. O'qitish shakllarining quyidagilari rivojlangan: ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriya mashg'ulotlari, kurs ishlari, sinovlar, imtihonlar, maslahatlar, mustaqil ish.

Masofaviy o'qitishda o'quv jarayoni ketma-ket keladigan muloqotda bo'lish va muloqotda bo'lmagan davrlardan iborat.

O'qitish shakllarining barcha turlari, o'quv jarayoni muloqotda bo'lish davrida va muloqotda bo'lmagan davrida o'z xususiyatiga ko'ra qo'llaniladi.

Moliyaviy-iqtisodiy tizim. Bu masofaviy o'qitish tizimida eng ahamiyatli omillardan biri bo'lib, bozor iqtisodi sharoitida u faqat o'z-o'zini moddiy ta'minlab

qolmay, balkim, o'quv tizimini rivojlantirish va takomillashtirishga olib keladi. Shuning uchun har bir o'qituvchi o'qitish tizimi iqtisodiyoti bilan tanish bo'lishi kerak.

Chet el tajribalari bu masofaviy o'qitish tizimining samaradorligini ko'rsatdi, ammo har bir konkret holatni iqtisodiy va pedagogik nuqtai nazardan baholash lozim.

Me'yoriy-huquqiy tizim. O'qitish tizimining rivojlanish asosi sifatida bu sohadagi qonunchilikning rivojlanishi va mukammalligi xizmat qiladi.

O'quv qonunchiligining predmeti - pedagogik munosabatlardir, qolganlari esa, ya'ni, boshqaruv, mulkiy, moliyaviy va hokazo ishlab chiqarish xarakteriga ega. O'qitish muassasasining faoliyati «Ta'lim to'g'risidagi qonun», Nizom, Davlat ta'lim standartlari, namunaviy o'quv dasturlar, rejalar, yo'riqnomalar, buyruqlar, kollegiya va ilmiy kengash qarorlariga asoslanadi.

Marketing tizimi. Bozor iqtisodi sharoitida tizim samaradorligini ta'minlash uchun, har bir muassasa, shu jumladan o'quv muassasasi ham marketing xizmatini tashkil qilishi kerak. Har bir muassasa, shu jumladan o'quv muassasasining marketing xizmatini tashkil qilish bozor iqtisodi sharoitida samarali faoliyat qilish uchun kerak.

Masofaviy o'qitish tizimida quyidagi ta'lim texnologiyalarini ishlatish mumkin:

- video-ma'ruzalar; multimedia-ma'ruzalar va laboratoriya amaliyotlari; elektron va multimedia-darsliklari; kompyuter test tizimlar; imitatsiya modellari va kompyuter trenajyorlar; telekommunikatsiya vositalaridan foydalanuvchi konsultatsiya va testlar; videokonferensiyalar.

Axborotlarni saqlash, qayta ishlatish, tinglovchiga yetkazish, o'qituvchi va tinglovchi o'rtasidagi interfaol muloqot, hisoblash texnikani qo'llashga tayangan apparat-dasturlar vositasida amalga oshiriladi. Bular - axborot texnologiyalaridir.

Masofaviy o'qitish tizim texnologiyalari pedagogik texnologiyalar asosida ishlangan bo'lib, quyidagi qo'shimcha talablarga javob berishi kerak:

Adaptatsiya - ta'lim jarayonini o'quvchi shaxsiga, turar joyi sharoiti, moliyaviy sharoiti, psixologik va fiziologik xususiyatlariga moslashtirish. Bu tinglovchining yakka holda, kompyuter va telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda ta'lim olish jarayonida juda muhimdir.

iqtisodiy nuvofiqlik - bu talabga rioya etish ta'lim tizimining moliyalash mablag'lafi chegaralanganligidan kelib chiqadi.

O'zgaruvchanlik - ta'lim sifati va mazmunini tezkor va uzluksiz yangilab borish, o'quv materiallari va darsliklarni modernizatsiyasi takomillashtirishdir. Ushbu zaruriyat ilmiy-texnik taraqqiyot jadallashuvi talablariga ko'ra paydo bo'ladi.

Nazorat ~ o'qitishning barcha bosqichlarida natijalarni sifatli nazorat qilish, tinglovchi shaxsini aniqlash.

4.3. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida inklyuzivlikni ta'minlash jamiyatning ijtimoiy rivojlanish darajasini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Nogironligi bo'lgan talabalarni ta'lim jarayoniga to'laqonli jalb etish nafaqat moddiy-texnik sharoitlarga, balki pedagoglarning kasbiy kompetensiyalariga ham bevosita bog'liqdir. Pedagogning professional tayyorgarligi inklyuziv ta'limning sifatli amalga oshirilishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Pedagogning kasbiy kompetensiyasi — bu uning kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlar, ko'nikmalar, malakalar hamda shaxsiy fazilatlar majmuidir. Nogironligi bo'lgan talabalarni o'qitishda mazkur kompetensiya yanada kengroq mazmun kasb etib, maxsus pedagogik va psixologik tayyorgarlikni talab qiladi.

Nogironligi bo'lgan talabalar bilan ishlashda pedagog talabning psixofiziologik xususiyatlarini chuqur bilishi va individual yondashuvni amalga oshirishi zarur. Bu borada Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv pedagogga talabning mavjud imkoniyatlari va rivojlanish salohiyatini aniqlashga yordam beradi.

Inklyuziv pedagogik kompetensiya pedagogdan inklyuziv ta'lim tamoyillarini bilish, o'quv materiallarini moslashtirish, individual ta'lim rejalarini ishlab chiqish va differensial ta'lim metodlarini qo'llashni talab etadi. Bu kompetensiya pedagogning maxsus pedagogika sohasidagi bilim va tajribasiga tayanadi.

Metodik kompetensiya

Metodik kompetensiya nogironligi bo'lgan talabalar uchun moslashtirilgan darslarni loyihalash va amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Multisensorli ta'lim metodlaridan foydalanish, baholash mezonlarini individuallashtirish va talabning real imkoniyatlarini hisobga olish metodik kompetensiyaning muhim jihataridan biridir.

Kommunikativ kompetensiya

Inklyuziv ta'lim muhitida samarali muloqot pedagogik faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Pedagog empatik muloqot olib borishi, talabalarning fikrini tinglashi va ularni ijtimoiy muhitga moslashuvini qo'llab-quvvatlashi zarur. Kommunikativ kompetensiya ta'lim jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratishga xizmat qiladi.

Axborot-kommunikatsion kompetensiya

Raqamli texnologiyalardan foydalanish nogironligi bo'lgan talabalar uchun ta'limga kirishni yengillashiradi. Masofaviy va aralash ta'lim texnologiyalari, subtitrangan videolar, audio materiallar va ekran o'qish dasturlari pedagogning axborot-kommunikatsion kompetensiyasini talab etadi.

V BOB. BAHOLASH, MONITORING VA QO'LLAB-QUVVATLASH TIZIMI

5.1. Moslashtirilgan baholash tizimi

Zamonaviy oliy ta'limda inklyuzivlik tamoyillari doirasida talabalarni individual imkoniyatlariga mos baholash talab etiladi. Standart test va imtihon tizimlari ba'zan nogironligi bo'lgan talabalar uchun adolatli bo'lmaydi. Shu sababdan pedagoglar moslashtirilgan baholash tizimi va alternativ baholash shakllarini qo'llashga majbur bo'ladi.

Moslashtirilgan baholash tushunchasi

Moslashtirilgan baholash — talabning individual imkoniyatlariga, qobiliyatiga va o'rganish sur'atiga moslab tuzilgan baholash tizimi.

Asosiy tamoyillari:

- Talabning individual ehtiyojini hisobga olish
- Differensiallashtirilgan indikatorlar va mezonlar
- Baholash vositalarini moslashtirish
- Talabning kuchli tomonlarini aniqlash va rag'batlantirish

Turlari:

1. **Formativ (jarayoniy) baholash** – dars jarayonida amalga oshiriladi, rivojlanishni kuzatadi
2. **Diagnostik baholash** – boshlang'ich bilim va ko'nikmalarni aniqlash
3. **Summativ (yakuniy) baholash** – kurs yoki modul yakunida natijalarni baholash

Alternativ baholash shakllari

Alternativ baholash — bu talabning o'z bilim va ko'nikmalarini standart testlar bilan cheklanmagan holda, turli shakllarda namoyon etish imkonini beruvchi baholash tizimi.

Shakllari va misollar:

Alternativ baholash shakli	Ta'rif	Misol
Loyiha ishlari	Talaba bilim va ko'nikmalarini amaliy loyihada namoyon etadi	Talaba inklyuziv ta'lim bo'yicha multimedia prezentatsiya tayyorlaydi
Portfel	Talaba o'quv faoliyati davomida ishlarini to'plab, rivojlanishini ko'rsatadi	Elektron portfel, topshiriqlar, referatlar, amaliy ishlar
Og'zaki baholash	Talaba og'zaki savol-javob orqali baholanadi	Seminar davomida talaba o'z fikrini bayon qiladi
Amaliy ko'nikmalarni baholash	Talaba real yoki simulyatsiya qilingan vazifalarni bajaradi	Laboratoriya ishini bajarish, metodik mashg'ulot o'tkazish
Refleksiv baholash	Talaba o'zini baholaydi va o'z faoliyatini tahlil qiladi	O'z-o'zini baholash varaqalari, reflektiv esse

Moslashtirilgan va alternativ baholashning inklyuziv ta'limdagi ahamiyati

- Talabani individual imkoniyatlari hisobga olinadi
- Baholash jarayoni adolatli bo'ladi
- Motivatsiya va ta'limga qiziqish oshadi
- Pedagog va talaba o'rtasida ijobiy muloqot kuchayadi
- Nogironligi bo'lgan talabalar o'z salohiyatini to'liq namoyon eta oladi

Baholashni samarali tashkil etish tavsiyalari

1. Har bir talaba uchun differensial mezonlar ishlab chiqish
2. Baholash vositalarini moslashtirish va alternativ shakllarni qo'llash

3. Talabaga qo'llab-quvvatlovchi resurslar (maslahat, qo'shimcha vaqt, texnologik yordam) berish

4. Baholash natijalarini tahlil qilib, pedagogik qarorlar qabul qilish
Moslashtirilgan va alternativ baholash shakllari inklyuziv ta'limda talabalarni individual rivojlanish sur'atiga mos ravishda baholash, ularni qo'llab-quvvatlash va adolatli baholash tizimini yaratishda muhim vositadir. Bu pedagoglarning professional kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

5.2. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash

Inklyuziv ta'limning samaradorligi faqat pedagogik metodlar va ta'lim materiallariga bog'liq emas. Nogironligi bo'lgan talabalarni muvaffaqiyatli o'qitish uchun psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi zarur. Bu tizim talabani rivojlanish salohiyatini aniqlash, o'qishga moslashuvini ta'minlash va stress-motivatsiya muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tushunchasi

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash — talaba individual psixologik va pedagogik ehtiyojlariga mos ravishda amalga oshiriladigan faoliyat majmui.

Maqsadlari:

1. Talabani psixologik barqarorligini saqlash
2. Ta'lim jarayonida motivatsiyani oshirish
3. Talabani individual imkoniyatlariga mos pedagogik yondashuvni yaratish
4. Ijtimoiy muhitga moslashuvni qo'llab-quvvatlash

Qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari

3.1. Psixologik qo'llab-quvvatlash

- Talabani ruhiy holatini baholash va kuzatish
- Stressni boshqarish va motivatsiya yaratish
- Talabani ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash

Pedagogik qo'llab-quvvatlash

- Talaba imkoniyatlariga mos individual ta'lim rejasi (ITR) yaratish

- Differensiallashtirilgan topshiriqlar va moslashtirilgan baholash tizimlari
- Qo'shimcha maslahatlar va repetitorlik yordami

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash

- Talabaning universitet va jamiyatga integratsiyasini ta'minlash
- Mentorlik va hamkasblar bilan hamkorlikni kuchaytirish
- Talabaning teng imkoniyatlarga ega bo'lishini nazorat qilish

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi tarkibi

Tarkibiy qism	Maqsadi	Vositalar
Psixologik	Ruhiy barqarorlik, motivatsiya, emotsional rivojlanish	Testlar, individual suhbat, konsultatsiya
Pedagogik	Ta'lim jarayonida individual yondashuv	ITR, topshiriqlarni differensiallashtirish, metodik yordam
Ijtimoiy	Jamiyatga integratsiya, teng imkoniyatlar	Mentorlik, resurslar, ijtimoiy tadbirlar

Inklyuziv ta'lim kontekstidagi ahamiyati

- Talaba individual imkoniyatlariga moslashtirilgan tarzda rivojlanadi
- Stress va motivatsiya muammolari kamayadi
- Pedagog va talaba o'rtasida samarali muloqot yaratiladi
- Baholash va ta'lim jarayoni adolatli bo'ladi

Professional kompetensiyalar bilan bog'liqligi

Pedagog va psixologning professional kompetensiyalari psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini belgilaydi:

- **Psixologik kompetensiya:** talabaning individual xususiyatlarini aniqlash, ruhiy holatni baholash
- **Pedagogik kompetensiya:** ta'limni moslashtirish va differensiallashtirish

- **Kommunikativ kompetensiya:** empatiya, tinglash va muloqot qobiliyati
- **Axborot-kommunikatsion kompetensiya:** elektron resurslar va raqamli texnologiyalardan foydalanish

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi inklyuziv ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi. U talabaning individual ehtiyojlariga mos yondashuvni ta'minlaydi, ta'lim sifatini oshiradi va nogironligi bo'lgan talabalarni ijtimoiy va pedagogik jihatdan muvaffaqiyatli rivojlantirishga yordam beradi.

5.3. Monitoring va tahlil mexanizmlari

Inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish va nogironligi bo'lgan talabalarni muvaffaqiyatli qo'llab-quvvatlash uchun monitoring va tahlil mexanizmlari zarur.

Bu tizim pedagogga:

- talabaning individual rivojlanishini kuzatish,
- o'quv jarayoni sifatini baholash,
- pedagogik qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Monitoring tushunchasi

Monitoring — bu ta'lim jarayonini doimiy kuzatish, tahlil qilish va baholash orqali uning samaradorligini oshirish jarayoni.

Ma'qsadlari:

1. Talabaning individual rivojlanishini aniqlash
2. Ta'lim jarayonidagi muammolarni erta aniqlash
3. Inklyuziv ta'limning samaradorligini baholash
4. Pedagogik qarorlar va strategiyalarni optimallashtirish

Asosiy tamoyillari:

- Doimiylik va tizimlilik
- Differensiallashtirilgan yondashuv
- Talabaning individual ehtiyojini hisobga olish
- Ma'lumotlarni obyektiv va shaffof yig'ish

Tahlil mexanizmlari

- Qo'llab-quvvatlash va o'quv strategiyalarini...
- Ta'lim sifatini oshirish va inklyuzivlikni ta'minlash

Monitoring vositalari

1. Test va viktorinalar – bilim va ko'nikmalarni baholash
2. E-portfellar (elektron portfel) – o'quv faoliyati davomida rivojlanishini kuzatish
3. Suhbat va intervyu – individual holatlarni tahlil qilish
4. Dars kuzatuv varaqalari va jurnal – pedagogik jarayonni hujjatlashtirish
5. Raqamli monitoring platformalari – onlayn testlar va natijalarni tahlil qilish

Tahlil usullari

- Kvalitativ tahlil – individual rivojlanish va pedagogik jarayon sifatini baholash
 - Kvantitativ tahlil – test ballari, topshiriqlar natijalarini statistik tahlil qilish
 - Trend va progress tahlili – vaqt davomida talabning rivojlanish sur'atini kuzatish
 - Comparativ tahlil – turli talaba guruhlarini yoki dars metodlarini solishtirish
- #### Inklyuziv ta'limdagi ahamiyati
- Talabning individual ehtiyojlari va qobiliyatlari hisobga olinadi
 - Pedagogik qarorlar va metodlar aniq ma'lumotlarga tayangan bo'ladi
 - Talaba motivatsiyasi va ta'lim samaradorligi oshadi

• Qo'llab-quvvatlash tizimi samarali ishlaydi

Monitoring va tahlil mexanizmlari inklyuziv ta'limda talabning individual rivojlanishini kuzatish, baholash va qo'llab-quvvatlash uchun zarur vositalardir.

Tahlil mexanizmlari — monitoring jarayonida olingan ma'lumotlarni ilmiy, statistik va pedagogik usullar orqali tahlil qilish jarayoni.

Vazifalari:

- Ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyat va muammolarni aniqlash
- Talabaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash
- Qo'llab-quvvatlash va o'quv strategiyalarini ishlab chiqish
- Ta'lim sifatini oshirish va inklyuzivlikni ta'minlash

Monitoring vositalari

1. **Test va viktorinalar** – bilim va ko'nikmalarni baholash
2. **E-portfellar (elektron portfel)** – o'quv faoliyati davomida rivojlanishni kuzatish
3. **Suhbat va intervyu** – individual holatlarni tahlil qilish
4. **Dars kuzatuv varaqalari va jurnal** – pedagogik jarayonni hujjatlashtirish
5. **Raqamli monitoring platformalari** – onlayn testlar va natijalarni tahlil qilish

Tahlil usullari

- **Kvalitativ tahlil** – individual rivojlanish va pedagogik jarayon sifatini baholash
- **Kvantitativ tahlil** – test ballari, topshiriqlar natijalarini statistik tahlil qilish
- **Trend va progress tahlili** – vaqt davomida talabaning rivojlanish sur'atini kuzatish
- **Comparativ tahlil** – turli talaba guruhlari yoki dars metodlarini solishtirish

Inklyuziv ta'limdagi ahamiyati

- Talabaning individual ehtiyojlari va qobiliyatlari hisobga olinadi
- Pedagogik qarorlar va metodlar aniq ma'lumotlarga tayangan bo'ladi
- Talaba motivatsiyasi va ta'lim samaradorligi oshadi
- Qo'llab-quvvatlash tizimi samarali ishlaydi

Monitoring va tahlil mexanizmlari inklyuziv ta'limda talabaning individual rivojlanishini kuzatish, baholash va qo'llab-quvvatlash uchun zarur vositalardir.

Ular pedagoglarga o'quv jarayonini optimallashtirish, inklyuziv yondashuvni ta'minlash va ta'lim sifatini oshirish imkonini beradi.

VI BOB. AMALIY TAJRIBALAR VA TAVSIYALAR

6.1. Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim oid tajribalar

So'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etish va rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Inklyuziv ta'lim — bu nogironligi bor, maxsus ehtiyojga ega bo'lgan hamda ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj talabalar uchun teng ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan uzluksiz va tizimli jarayondir. OTMlarda inklyuziv ta'lim tajribasi nafaqat infratuzilmaviy sharoitlar, balki pedagogik, psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ham qamrab oladi.

Inklyuziv ta'limni joriy etishning amaliy yo'nalishlari

Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni amalga oshirish quyidagi asosiy yo'nalishlar orqali olib borilmoqda:

1. Ta'lim muhitini moslashtirish

Ta'lim muhitini moslashtirish inklyuziv ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u nogironligi bor va maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega talabalar uchun ta'lim jarayonida teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan kompleks choralarni o'z ichiga oladi. Moslashtirilgan ta'lim muhiti talabaning jismoniy, psixologik va akademik ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Ta'lim muhitini moslashtirishning asosiy yo'nalishlari

➤ Jismoniy muhitni moslashtirish

Oliy ta'lim muassasalarida binolar va inshootlarning arxitektura jihatdan qulay bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bunga panduslar, liftlar, tutqichlar, keng eshiklar, maxsus jihozlangan sanitariya xonalari, auditoriyalarda qulay joylashuv kabi sharoitlar kiradi. Ushbu chora-tadbirlar harakatlanishda qiyinchiligi bo'lgan talabalar uchun mustaqil faoliyat yuritish imkonini yaratadi.

➤ Axborot-ta'lim muhitini moslashtirish

Ta'lim materiallarining turli formatlarda (matn, audio, video, braille, elektron) taqdim etilishi inklyuzivlikni ta'minlaydi. Vizual, eshitish yoki nutqida nuqsoni

bo'lgan talabalar uchun axborotga teng kirish imkoniyatini yaratish ta'lim sifatini oshiradi.

➤ Pedagogik muhitni moslashtirish

Dars jarayonida differensial va individual yondashuvdan foydalanish, topshiriqlar murakkabligini moslashtirish, baholash shakllarini o'zgartirish pedagogik muhitni moslashtirishning muhim jihatlariandir. O'qituvchi tomonidan tushuntirishning turli usullaridan foydalanish talabalar faolligini oshiradi.

➤ Psixologik muhitni moslashtirish

Talabalarning o'zini erkin va xavfsiz his etishi inklyuziv muhitning asosiy sharti hisoblanadi. OTMda ijobiy psixologik iqlim, bag'rikenglik, o'zaro hurmat va qo'llab-quvvatlash muhitini shakllantirish talabalarning moslashuv jarayonini yengillashtiradi.

➤ Ijtimoiy muhitni moslashtirish

Talabalarni jamoaga integratsiyalash, guruhviy ishlarda faol ishtirok etishini ta'minlash, tengdoshlari bilan samarali muloqot o'rnatish uchun sharoit yaratish ijtimoiy moslashtirishning asosiy vazifasidir. Bu jarayonda volontyorlik va mentorlik tizimlari samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

2. O'quv jarayonini individuallashtirish

O'quv jarayonini individuallashtirish inklyuziv ta'limning muhim tamoyillaridan biri bo'lib, u har bir talabaning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari va o'rganish sur'atini hisobga olgan holda ta'limni tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv ayniqsa nogironligi bor va maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega talabalar uchun ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quv jarayonini individuallashtirishning asosiy mazmuni

Individuallashtirilgan o'quv jarayoni talabaga yo'naltirilgan ta'limni ta'minlab, unda talabaning mustaqil o'rganish faolligi, shaxsiy rivojlanish trayektoriyasi va akademik muvaffaqiyati ustuvor hisoblanadi. Bu jarayon pedagog, psixolog va boshqa mutaxassislar hamkorligida amalga oshiriladi.

O'quv jarayonini individuallashtirishning asosiy shakllari

➤ Individual ta'lim rejaları (ITR)

Har bir talaba uchun uning salomatligi, psixofiziologik xususiyatlari va o'zlashtirish darajasidan kelib chiqib individual ta'lim rejasi ishlab chiqiladi. ITRda o'quv yuklamasi, fanlarni o'zlashtirish muddatlari, nazorat va baholash shakllari aniq belgilanadi.

➤ O'qitish sur'atini moslashtirish

Talabani bilimni o'zlashtirish tezligiga qarab dars sur'atini sekinlashtirish yoki tezlashtirish imkoniyati yaratiladi. Zarur hollarda qo'shimcha tushuntirishlar, maslahatlar va mustaqil ishlar tashkil etiladi.

➤ Topshiriqlarni differensiallashtirish

Amaliy va nazariy topshiriqlar murakkabligi, hajmi va bajarish shakliga ko'ra talabalarning individual imkoniyatlariga moslashtiriladi. Bu jarayon talabani o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va motivatsiyani kuchaytiradi.

➤ Moslashtirilgan baholash tizimi

O'quv natijalarini baholashda test, og'zaki suhbat, loyiha, portfel va amaliy ishlar kabi turli shakllardan foydalaniladi. Baholash mezonlari talabani individual rivojlanish dinamikasini hisobga olgan holda belgilanadi.

➤ Raqamli va masofaviy ta'lim imkoniyatlari

Elektron platformalar, masofaviy darslar va onlayn konsultatsiyalar orqali talabalarga qulay o'quv muhiti yaratiladi. Bu usul sog'lig'i sababli muntazam darslarda qatnasha olmaydigan talabalar uchun ayniqsa samaralidir.

3. Pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini oshirish

Inklyuziv ta'lim samaradorligi ko'p jihatdan pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va inklyuziv kompetensiya darajasiga bog'liq. Pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasi — bu nogironligi bor va maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega talabalar bilan samarali ishlash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka hamda ijobiy munosabatlar majmuasidir. Ushbu kompetensiyani rivojlantirish oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli joriy etishning muhim shartidir.

OTMlarda professor-o'qituvchilar uchun inklyuziv pedagogika, maxsus metodika va differensial yondashuv bo'yicha seminar-treninglar tashkil etilmoqda. Bu pedagoglarning nogironligi bor talabalar bilan ishlashda kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi.

Inklyuziv kompetensiyaning tarkibiy qismlari

Pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasi quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

➤ Bilim komponenti

Inklyuziv ta'lim tamoyillari, maxsus pedagogika va psixologiya asoslari, nogironlik turlari, moslashtirilgan o'qitish metodlari va baholash shakllari to'g'risidagi nazariy bilimlarni o'z ichiga oladi.

➤ Amaliy ko'nikmalar

Dars jarayonini differensial tashkil etish, individual yondashuvni qo'llash, moslashtirilgan o'quv materiallarini ishlab chiqish va inklyuziv sinf muhitini yaratish bo'yicha pedagogik mahoratni qamrab oladi.

➤ Kommunikativ kompetensiya

Talabalar, ota-onalar, psixologlar va boshqa mutaxassislar bilan samarali muloqot o'rnatish, empatiya va bag'rikenglik asosida munosabat bildirish qobiliyatini anglatadi.

➤ Refleksiv kompetensiya

Pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilishi, o'z tajribasini baholashi va doimiy kasbiy rivojlanishga intilishi bilan bog'liqdir.

Pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini oshirish shakllari

➤ Malaka oshirish kurslari va treninglar

OTMlarda inklyuziv pedagogika, maxsus metodika va differensial ta'lim bo'yicha doimiy malaka oshirish dasturlarini tashkil etish pedagoglarning bilim va ko'nikmalarini yangilashga xizmat qiladi.

➤ Amaliy seminar va master-klasslar

Tajribali mutaxassislar ishtirokida o'tkaziladigan seminarlar pedagoglarga real vaziyatlar asosida inklyuziv yondashuvlarni o'rganish imkonini beradi.

➤ **Metodik qo'llanmalar va resurslardan foydalanish**

Moslashtirilgan dars ishlanmalari, metodik tavsiyalar, elektron resurslar pedagoglar faoliyatida muhim yordamchi vosita hisoblanadi.

➤ **Mutaxassislararo hamkorlik**

Pedagoglarning psixolog, defektolog, logoped va ijtimoiy pedagoglar bilan hamkorlikda ishlashi inklyuziv ta'limning samaradorligini oshiradi.

➤ **Ilg'or tajribalarni o'rganish va joriy etish**

Oliy ta'lim muassasalarida milliy va xalqaro inklyuziv ta'lim tajribalarini tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantiradi.

4. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi inklyuziv ta'limning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u nogironligi bor va maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega talabalarining o'qish jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi, shaxsiy rivoji hamda ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar majmuasini o'z ichiga oladi. Ushbu tizim talabaning individual psixologik xususiyatlari va pedagogik ehtiyojlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim samaradorligi psixologik xizmat faoliyati bilan chambarchas bog'liq. OTM psixologlari tomonidan maslahat, psixodiagnostika va moslashuvni yengillashtiruvchi mashg'ulotlar o'tkazilishi talabalarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlaydi.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy maqsadi

Qo'llab-quvvatlash tizimining asosiy maqsadi — talabaning emotsional holatini barqarorlashtirish, o'qishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish, ijtimoiy moslashuvini yengillashtirish va akademik muvaffaqiyatga erishishini ta'minlashdan iborat.

Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari

➤ **Psixodiagnostika**

Talabaning psixologik holati, kognitiv imkoniyatlari, motivatsiyasi va moslashuv darajasini aniqlash maqsadida diagnostik metodlar qo'llaniladi. Psixodiagnostika natijalari asosida individual yondashuv strategiyasi ishlab chiqiladi.

➤ **Psixologik maslahat va konsultatsiya**

Talabalarga shaxsiy, o'quv va ijtimoiy muammolarni hal etishda psixologik yordam ko'rsatiladi. Individual va guruhli maslahatlar orqali talabaning o'ziga bo'lgan ishonchi va stressga chidamliligi oshiriladi.

➤ **Pedagogik qo'llab-quvvatlash**

O'qituvchilar tomonidan o'quv jarayonini moslashtirish, tushuntirishning qulay shakllarini tanlash, qo'shimcha mashg'ulotlar va maslahatlar tashkil etish pedagogik qo'llab-quvvatlashning muhim jihatlardan biridir.

➤ **Moslashuv davrini yengillashtirish**

Birinchi kurs talabalarining oliy ta'lim muassasasi muhitiga moslashuvi uchun maxsus adaptatsion dasturlar, treninglar va tanishtiruv mashg'ulotlari tashkil etiladi.

➤ **Ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash**

Talabalarni jamoaga integratsiyalash, tengdoshlari bilan muloqotini rivojlantirish, ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan tadbirlar o'tkaziladi. Mentorlik va volontyorlik tizimlari bu jarayonda muhim rol o'ynaydi.

5. Raqamli va texnik vositalardan foydalanish

Raqamli va texnik vositalardan foydalanish inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu vositalar nogironligi bor va maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega talabalar uchun axborotga teng kirish imkoniyatini yaratadi, o'quv jarayonini individuallashtirish va moslashtirishga xizmat qiladi hamda ta'lim sifatini oshiradi.

Elektron darsliklar, audio va video materiallar, ekran o'qish dasturlari hamda masofaviy ta'lim platformalari inklyuziv ta'limda muhim amaliy vosita sifatida xizmat qilmoqda. Bu ayniqsa ko'rish yoki eshitishida nuqsoni bo'lgan talabalar uchun qulaylik yaratadi.

Raqamli va texnik vositalarning asosiy vazifalari

Raqamli va texnik vositalar quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ta'lim materiallarini turli formatlarda taqdim etish;
- o'qish jarayonini qulay va moslashuvchan qilish;

- talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish;
- o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqotni yaxshilash.

Raqamli va texnik vositalarning asosiy turlari	➤ Elektron o'quv resurslari
	Elektron darsliklar, o'quv qo'llanmalar, prezentatsiyalar va interaktiv materiallar turli sezgi kanallari orqali axborotni qabul qilish imkonini beradi. Bu ayniqsa ko'rish yoki eshitishida nuqsoni bo'lgan talabalar uchun muhimdir.
	➤ Masofaviy ta'lim platformalari
	Onlayn ta'lim tizimlari orqali talabalar darslarni masofadan turib o'zlashtirish, topshiriqlarni bajarish va o'qituvchilar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu sog'lig'i sababli darslarda muntazam qatnasha olmaydigan talabalar uchun qulay sharoit yaratadi.
	➤ Assistiv texnologiyalar
Ekran o'qish dasturlari, nutqni matnga aylantirish vositalari, braille displeylari, audio yozuvlar va subtitrlar inklyuziv ta'limda muhim texnik vositalar hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar axborotdan foydalanishdagi to'siqlarni kamaytiradi	
➤ Multimedia vositalari	
Video darslar, animatsiyalar, audio materiallar va interaktiv testlar o'quv jarayonini jonlantiradi, talabalarning qiziqishini oshiradi va bilimni mustahkamlashga yordam beradi.	
➤ Texnik jihozlar	
Kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar, proyektorlar va maxsus klaviatura hamda sichqonchalar ta'lim jarayonida qulaylik yaratib, barcha talabalar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlaydi.	

Amaliy tajribalar tahlili

Oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda tizimli yondashuv muhim ahamiyatga ega. Faqatgina moddiy-texnik sharoitlarni yaratish yetarli emas, balki pedagogik madaniyatni o'zgartirish, ijtimoiy munosabatlarni ijobiy shakllantirish ham zarur. Talabalar jamoasida bag'rikenglik, o'zaro hurmat va hamkorlik muhiti shakllanganda inklyuziv ta'limning ijobiy natijalari yaqqol namoyon bo'ladi.

6.2. Muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni joriy etish va rivojlantirish jarayonida qator muammolar yuzaga keladi. Ushbu muammolar tashkiliy, pedagogik, psixologik, moddiy-texnik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq bo'lib, ularni bartaraf etish tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida uchraydigan asosiy muammolar

1. Moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi

Ba'zi OTMlarda infratuzilmaning inklyuziv talablarga to'liq mos emasligi, maxsus texnik va assistiv vositalarning yetishmasligi ta'lim jarayonida to'siqlarni yuzaga keltiradi.

2. Pedagoglarning inklyuziv tayyorgarligi pastligi

Professor-o'qituvchilarning inklyuziv pedagogika, maxsus metodlar va differensial yondashuv bo'yicha bilim va ko'nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi ta'lim sifati pasayishiga olib kelishi mumkin.

3. O'quv jarayonini individuallashtirishdagi qiyinchiliklar

Individual ta'lim rejaları ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etishda vaqt, resurs va mutaxassislar yetishmasligi muammosi mavjud.

4. Psixologik moslashuv muammolari

Nogironligi bor talabalarning yangi ta'lim muhitiga moslashishida stress, ishonchsizlik va ijtimoiy ajralish holatlari kuzatiladi. Bu holatlar o'qish motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

5. Ijtimoiy stereotip va munosabatlar

Ba'zi hollarda talabalar va hatto pedagoglar orasida inklyuziv ta'limga nisbatan noto'g'ri qarashlar, stereotiplar va yetarli bag'rikenglikning yo'qligi muammosi uchraydi.

Muammolarni bartaraf etishning asosiy yo'llari

1. Moddiy-texnik bazani mustahkamlash

OTMlarda inklyuziv infratuzilmani rivojlantirish, maxsus texnik vositalar va assistiv texnologiyalar bilan ta'minlash muhim vazifalardan biridir.

2. Pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish

Inklyuziv ta'lim bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslari, seminar va treninglar tashkil etish pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini kuchaytiradi.

3. Individual yondashuvni takomillashtirish

Individual ta'lim rejaları, moslashtirilgan baholash tizimi va differensial topshiriqlar orqali o'quv jarayonini samarali individuallashtirish imkoniyatlari kengaytiriladi.

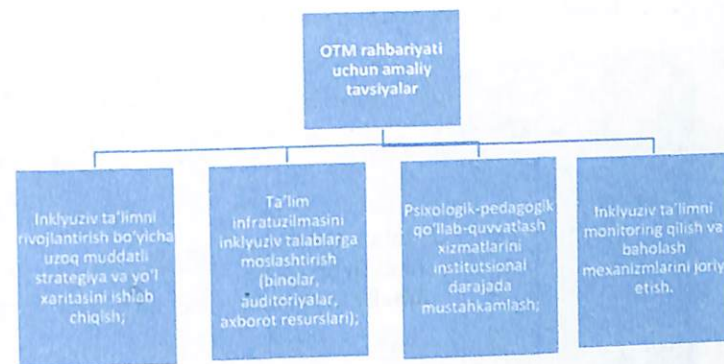
4. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish

Psixologik xizmat faoliyatini faollashtirish, moslashuv treninglari va maslahatlar orqali talabalarning emotsional holatini barqarorlashtirish zarur.

5. Ijtimoiy ong va madaniyatni shakllantirish

Inklyuziv ta'limning mohiyatini targ'ib etish, bag'rikenglik va hamkorlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar ijtimoiy muammolarni kamaytiradi.

6.3. Amaliy tavsiyalar

Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish va rivojlantirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ushbu tavsiyalar ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari — ma'muriyat, pedagoglar, psixologlar va talabalar faoliyatini qamrab oladi.

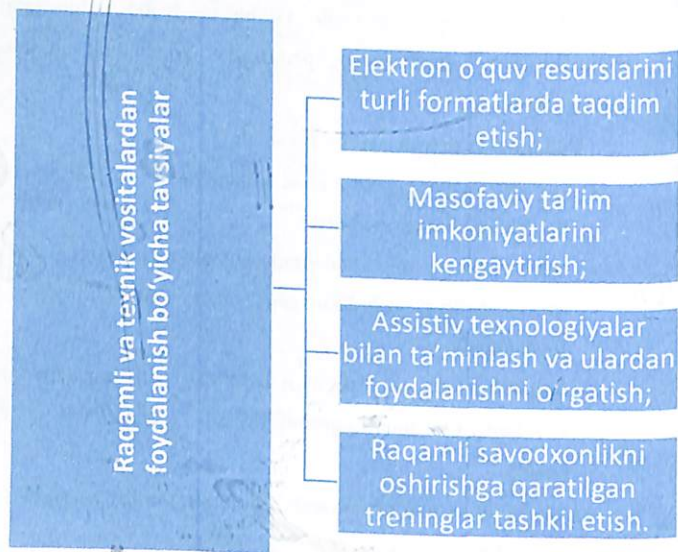
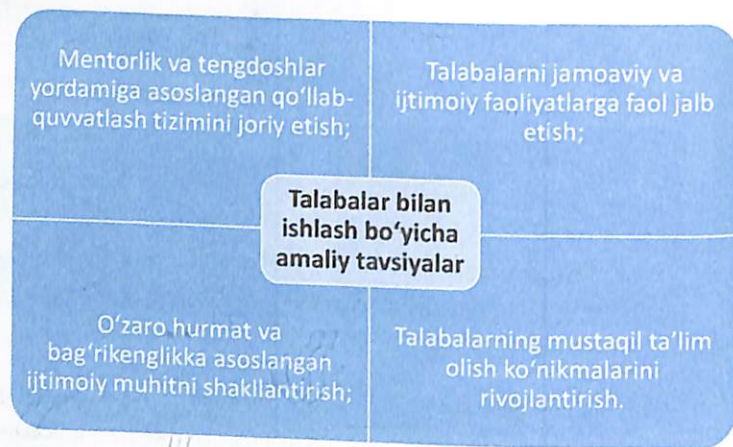
Pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar

- Har bir talabaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda darslarni rejalashtirish;
- Differensial va individual yondashuv asosida topshiriqlarni ishlab chiqish;
- Moslashtirilgan baholash usullaridan (portfel, loyiha, og'zaki suhbat) foydalanish;
- Raqamli va assistiv texnologiyalarni dars jarayoniga faol tatbiq etish;
- O'z faoliyatini muntazam tahlil qilish va inklyuziv kompetensiyani oshirib borish.

Psixologik xizmat mutaxassislari uchun amaliy tavsiyalar

- Talabalarning psixologik holatini muntazam diagnostika qilish;
- Moslashuv davrida individual va guruh psixologik treninglar o'tkazish;

- Stressni boshqarish va o'ziga ishonchni oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar tashkil etish;
- Pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlikda maslahat ishlarini olib borish.

GLOSSARIY

Adaptatsiya – organizmning o'zgaruvchan sharoitlarga moslashuvi, sezgi organlariga ta'sir manbalariga adaptatsiya natijasida analizatorlar sezgirligining o'zgarishi. **Anomal bolalar** – jismoniy va aqliy rivojlanishdan orqada qolgan va maxsus ta'limga muhtoj bolalar.

Asteniya – toliqish, kayfiyatning tez-tez o'zgarib turishi, uyqudagi vegetativ

Affektiv buzilishlar – ruhiyatdagi buzilishlar

Analizatorlarning o'zaro aloqalari – sensor sohasi birligi namoyon bo'lishining bir turi.

Brayl sistemasi– Ko'zi ojiz bolalar o'qishi va yozishi uchun mo'ljallangan relef-nuqtali shriftdagi alifbo.

Bilishga qiziqish – faoliyat jarayonida voqelik predmetlari va hodisalariga faol munosabatdan kelib chiqadigan bilimga intilish.

Bola (bolalar) – o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxs (shaxslar).

Gipodinamiya – harakatlanish faolligining susayishi.

Diqqat – bir vaqtning o'zida ob'ektlardan diqqatni ko'chirishda ongda aks etuvchi boshqa ob'ektlarning ajralib chiqishini ta'minlovchi ruhiy faoliyatning tashkiliy shakli.

Daktil alifbosi – eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun o'qishda va yozishda qo'llaniladigan yordamchi nutq turi.

Defektologiya sohasi tiflopedagogika, surdopedagogika, oligofrenopedagogika va logopediyaga bo'linadi.

Jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishida nuqsonlar mavjud bola – Imkoniyati cheklangan bolalikka chiqarishga yetmaydigan jismoniy, aqliy, sezish (his-tuyg'u) va (yoki) ruhiy nuqsonlari mavjud bola.

Zaif ko'ruvchilar uchun kitoblar – ko'rish imkoniyatini beruvchi misol va ramzlar yirik harflar bilan yozilgan kitoblar.

Ijtimoiy maishiy yo'naltirish mashg'ulotlari – hayot faoliyati uchun zarur ijtimoiy malakalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar.

Integratsiyalangan ta'lim – ruhiy-jismoniy nuqsonga ega bo'lgan bolalar ehtiyojlariga ko'ra ta'lim jarayonini amalga oshirish, umumta'lim muassasalariga jalb qilish.

Inklyuziv ta'lim – Rivojlanishda jismoniy yoki psixik nuqsoni bo'lgan bolalarni umumta'lim muassasalarida sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda uyg'unlikda ta'lim olishi.

Inklyuziv ta'lim modeli, texnologiyasi – uzluksiz ta'lim shart- sharoitlarida imkoniyatlari cheklangan bolalarning me'yorida rivojlanayotgan tengdoshlari bilan o'zaro aloqada bo'lishning variant va shakllari.

Ijtimoiy rehabilitatsiya – tibbiy tadbirlar majmuasi, ta'lim, tarbiya, kasb tanlash, ishga joylashtirish va boshqalar.

Imkoniyatlari cheklangan bolaning ijtimoiy adaptatsiyasi – jamiyatda qabul qilingan hulq qoida va me'yorlariga nisbatan mushkul hayotiy shart- sharoitdagi bolaning faol moslashuv hamda hayot faoliyatida mavjud muammolarni bartaraf etish jarayoni.

Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarning ijtimoiy-mehnat rehabilitatsiyasi – ko'rlik va yomon ko'rishning salbiy oqibatlarni bartaraf etish va rivojlanishda jismoniy yoki psixik nuqsoni bo'lgan bolalarni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etishga yordamlashuvchi ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, ishlab chiqarish, tibbiy, psixologik-pedagogik tadbirlar tizimi.

Ko'rlar uchun kitoblar – Brayl tizimi bo'lgan imkoniyati cheklangana sezgi orqali qabul qilish uchun bo'rttirilgan harflar bilan yozilgan kitob.

Kompensator jarayonlar – organizm, o'zining buzilgan funksiyalarini ishdan chiqqan tizimlarini, alohida organlar va ularning tarkibiy qismlari yordamida sog'lom organlar bilan qoplash.

Korreksiya – bolalarda ruhiy va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini pedagogik usullar va tadbirlarning maxsus tizimi yordamida to'liq yoki qisman tuzatish.

Korreksion mashg'ulotlar – ruhiy-jismoniy rivojlanishdagi kamchiliklarni tuzatish va bartaraf etishga oid mashg'ulotlar.

Ko'nikmalar – o'zlashtirilgan bilimlar va hayotiy tajriba asosida hattixarakatlarning tez, aniq, ongli bajarilishiga tayyorgarlik.

Qo'zg'aluvchanlik – organizmning ayrim (ruhiy, muskul, bez) to'qimalarning ta'sir qiluvchilar harakatlariga o'ziga xos reaksiya bilan javob qaytarish xossasi.

Qo'zg'alish chegarasi – his-hayajonni paydo qiluvchi qo'zg'atuvchining minimal kuchi.

Qo'zg'atish – atrof va imkoniyati cheklanganki muhit omillarining (qo'zg'atuvchilar) organlar va to'qimalarga ularning dastlabki holati o'zgarishiga olib keluvchi ta'siri.

Labdan o'qish – gapirayotgan shaxsning nutqini ko'z orqali qabul qilish. Bolalarni eshitish qobiliyati funksiyasini ko'rish qobiliyati bilan qoplashni amalga oshirishga o'rgatuvchi o'quv-korreksion fan.

Maxsus metodika – rivojlanishda nuqsanlari bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlarini nazarda tutuvchi ta'lim metodikasi.

Maxsus pedagogika – nuqsanli bolalarni tarbiyalash va ta'lim berish to'g'risidagi fan.

Maxsus ta'lim – ta'lim jarayonida nuqsanli bolalarning ruhiy va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish va to'ldirish. Maxsus maktab o'quvchilarida ommaviy maktablarda ta'lim oluvchilardagi kabi bilim, malaka va ko'nikmalarni hamda maxsus bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni shakllantirish.

Maxsus ta'lim ehtiyojlari – maxsus tashkil qilingan sharoitlarda bolaning ruhiy-jismoniy holati bilan bog'liq maxsus dasturlar.

Maxsus metodika – rivojlanishda nuqsan bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion pedagogik ish mazmunining metodikasi.

Mestriling – imkoniyati cheklangan bola bolalarni o'z tengdoshlari bilan turli xil, darsdan tashqari tadbirlarda o'zaro muloqoti.

Murakkab nuqsonlar – bir kishida mavjud ikki yoki bir necha jismoniy yoki ruhiy kamchiliklar.

Moslashuv reaksiya – organizmning ta'sir qiluvchi manbani yanada yaxshiroq qabul qilishga va tahlil qilishga va unga javob qaytarish uchun analizatorlarni sozlashga yordam beruvchi atrof-muhitning o'zgarishiga reflektor reaksiyasi.

Imkoniyati cheklangan bolalik – organizmning kasallik yoki jarohat natijasida ma'lum bir kasbda to'liq yoki qisman barqaror funksional buzilishlarga, saviyaning pasayishiga olib keluvchi holati.

Imkoniyati cheklangan bola – jismoniy, aqliy, sezgi (his-tuyg'u) va (yoki) ruhiy nuqsonlari tufayli hayot faoliyati cheklangan, ijtimoiy yordam, muhofazaga muhtoj va qonun tomonidan belgilangan tartibda Imkoniyati cheklangan bola deb e'tirof etilgan bola.

Imkoniyati cheklangan bola va imkoniyatlari cheklangan bolalarning ijtimoiy rehabilitatsiyasi – bolalar tomonidan yo'qotilgan ijtimoiy aloqalar va funksiyalarni tiklash, hayotini ta'minlash muhitini yaratish, ularga g'amxo'rlikni kuchaytirishga yo'naltirilgan tadbirlar majmuasi.

(Psixologiyada) assotsiatsiyalar – biror jarayonning u bilan bog'liq boshqa alohida ruhiy jarayonlar va hodisalar (tasavvurlar, fikrlar, his-tuyg'ular) o'rtasidagi aloqalar.

buzilishlarga olib keluvchi asabiy-ruhiy kamchilik.

Patogenez – kasallik, patologik jarayon yoki holat rivojlanishi mexanizmi.

Ruhiy funksiyalar – miyaning aks ettirish faoliyatining turli shakllari: sezish, qabul qilish, xotira, fikrlash va hokazolar.

Ruhiy rivojlanish – inson hayotining turli bosqimkoniyati cheklanganlarida uning bilish faoliyati va shaxsi xarakterining shakllanishi va takomillashuvi.

Rivojlanishdagi nuqson – me'yoriy rivojlanishning buzilishini keltirib chiqaradigan jismoniy va ruhiy kamchilik.

Reabilitatsiya – organizmning buzilgan funksiyalari hamda kasallar va Imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy funksiyalari va mehnatga layoqatligini tiklash yoki o'rni qoplashga qaratilgan tibbiy, pedagogik va ijtimoiy tadbirlar majmuasi.

Rag'bat – amaliy harakatga undov, turtki.

Sog'liq imkoniyatlari cheklangan bola – jismoniy va (yoki) ruhiy rivojlanishda nuqsonlarga ega, ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj bola.

Sensor tarbiya – sezgi, ko'rish, eshitish, his qilish va boshqa organlarning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik usullar jamlanmasi.

Sindrom – bir patogenezda birlashgan alomatlar jamlanmasi.

Skolioz – umurtqaning yonboshdan qiyshayishi.

Sezgi organlari – sub'ektni o'rab turgan muhitdagi (eksteroretsepsiya) va uning organizmidagi (interoretsepsiya) o'zgarishlar to'g'risida xabar beruvchi signallarni qabul qilishga moslashgan asab organlari.

Taktill retseptor – teri yuzasiga, ba'zi shilliq pardalarga teginish va bosim o'tkazish retseptori.

Tiflopedagog – ko'r va yomon ko'ruvchi bolalar va o'smirlarning bilish faoliyati va buzilgan (kam rivojlangan) funksiyalaridan kelib chiqqan holda ularning ta'lim, tarbiya, politexnik va mehnat tayyorgarligini amalga oshiruvchi maxsus oliy ma'lumotli pedagog.

Tiflopsixologiya – maxsus psixologiyaning ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarning ruhiy rivojlanishi, ta'lim va tarbiyada uni tuzatishning yo'llari va usullarini o'rganadigan bo'limi.

Tolerantlik – tevarak-atrofdagilarga nisbatan bag'ri keng, do'stona munosabat.

Taqlid qilish – biror kishining hatti-xarakatlari, qilmishlari va hokazalar ongli va ongsiz ravishda bajarilishidan tashkil topgan xulq shakli.

Tushunish – hodisalar yoki predmetlarni ular o'rtasidagi aloqalarni aniqlash yo'li bilan tushunib yetish jarayoni.

Tibbiy-mehnat ekspertizasi – kasal, jarohatlangan yoki tug'ma nuqsonli kishilarning mehnatga loyiqligini aniqlashning ijtimoiy davlat faoliyati amaliy tizimi.

Tibbiy-pedagogik konsultatsiya – nuqsonli bolalarni tegishli o'quv-tarbiyaviy va sog'lomlashtirish muassasalariga yo'llash maqsadida ularni kompleks tibbiy-ruhiy-pedagogik ko'rikdan o'tkazadigan maxsus muassasa.

O'zini intizomga bo'ysundirish – o'z hulq-atvoridagi intizom, o'zini tuta bilish. **Himoya reflekslari** – organizmning tabiiy ravishda me'yoriy faoliyatini izdan chiqaruvchi ta'sir omillariga reaksiyalari.

Eshitib-ko'rib qabul qilish – eshitish qobiliyati ancha susaygan bolalarning nutqni lablar va eshitish yordamida qabul qilishi. Bu yerda tovushni kuchaytiruvchi asboblardan foydalanish dastavval shart.

Etiologiya – xastaliklar va patologik holatlar paydo bo'lishi sabablari va sharoitlari to'g'risidagi fan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.-T.: O'zbekiston, 30.04.2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.-T.: 23.09.2020
3. O'zbekiston Respublikasi "Nogironlar huquqini ijtimoiy himoyalash to'g'risida"gi Qonun -1991 yil
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni;
5. 2019-yil 29-aprelda PF-5712-son "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"farmoni;
6. 2020-yil 6-noyabrda PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi;
7. 2022-yil 28-yanvarda PF-60-son "2022-2026-villarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmonlari;
8. 2020-yil 13-oktyabrda PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrda 638-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ huquqiy xujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi qarori;
10. "Inklyuziv ta'lim: psixologik yondashuvlar orqali barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Denov-2025.
11. F.U.Qodirova, X.Sh.Yunusova. Inklyuziv va maxsus ta'limning filologik asoslari. Chirchiq, 2022.
12. R.Shomaxmudova "Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari",- Toshkent-2007-yil

13. R.Shomaxmudova, A.Berdieva "Jismoniy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar bilan inklyuziv va maxsus ta'lim tizimida olib boriladigan korreksion pedagogik ishlar" Toshkent-2007-yil
14. F. U. Qodirova, D.A.Pulatova "Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot" darslik, Chirchiq-2022-y
15. Ture Ionson —"Inklyuziv ta'lim" -Toshkent- "Opereyshen Mersi" 2003-yil.
16. "Ta'lim hamma uchun milliy dasturini joriy qilish masalalari" mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent-YuNESKO-2005-yil.
17. U. Y. Fayzievaning kordinatorligida amalga oshirilayotgan "Inklyuziv ta'limorqali bolaga do'stona munosabat o'rnatish" loyihasi-xalqaro YUNISEF tashkiloti.
18. Bolalar va yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash – farovon va taraqqiy etib boruvchi jamiyat asosi. Xalqaro forum materiallari. – Toshkent: RSSAD, 2013.
19. Shomaxmudova R.Sh. "INKLYUZIV TA'LIM (Xalqaro va O'zbekistondagi tajribalar)". T.: 2010
20. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis. (Al-Jomyc' as- Sahih). – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1997. 1-k. – B. 560.

MUNDARIJA

Kirish	3-4
I bob. Inklyuziv ta'lim va o'quv-uslubiy ta'minotning nazariy asoslari	4-21
1.1. Inklyuziv ta'lim tamoyillari va tushunchasi	4-14
1.2. Nogironligi bor talabalar ta'limining psixologik-pedagogik xususiyatlari	14-18
1.3. O'quv-uslubiy ta'minot tushunchasi va tarkibi	18-21
II bob. Nogironligi bor talabalar uchun o'quv-uslubiy ta'minotning normativ-huquqiy asoslari	22-29
2.1. Xalqaro normativ-huquqiy hujjatlar	22-26
2.2. O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi	27-28
2.3. Ta'lim sohasiga oid me'yoriy hujjatlar	28-29
III bob. Nogironligi bor talabalar uchun o'quv-uslubiy ta'minot mazmuni	30-43
3.1. Moslashtirilgan o'quv dasturlari va darsliklar	30-43
3.2. Metodik ta'minot va individual yondashuv	43-47
3.3. Texnik va raqamli vositalar	47-48
IV bob. Nogironligi bor talabalar ta'limida pedagogik texnologiyalar	49-62
4.1. Inklyuziv pedagogik texnologiyalar	49-57
4.2. Masofaviy va aralash ta'lim texnologiyalari	57-61
4.3. Pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari	61-62
V bob. Baholash, monitoring va qo'llab-quvvatlash tizimi	63-69
5.1. Moslashtirilgan baholash tizimi	63-65
5.2. Psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash	65-67
5.3. Monitoring va tahlil mexanizmlari	67-69
VI bob. Amaliy tajribalar va tavsiyalar	70-80
6.1. Oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim oid tajribalar	70-77

6.2. Muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

77-78

6.3. Amaliy tavsiyalar

79-80

Xulosa

81-86

Foydalanilgan adabiyotlar

87-88

